

Anmeldelser

Ebba Hjorth (hovedredaktør), Henrik Galberg Jacobsen, Bent Jørgensen, Birgitte Jacobsen, Merete Korvenius Jørgensen og Laurids Kristian Fahl (redaktører): Forfatternes dansk. Dansk Sproghistorie bind 6. København og Aarhus, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab & Aarhus Universitetsforlag 2022. 416 sider. ISBN 9788771841671. Vejl. pris 399,95 kr.

Med dette bind afrunder redaktionen så det store værk om dansk sproghistorie. Det har været en lang proces; redaktionen har arbejdet i henved 20 år på projektet, og det er fuldt forståeligt hvis dens medlemmer har ønsket at fejre afslutningen med manér. (Billedet på s. 58 fungerer i den henseende næsten som en signatur.)

Dette bind handler om forfatternes dansk, et oplagt emne, skulle man synes, men også et emne med mange indbyggede problemer. Det rækker hånd hen over den svært gennemtrængelige mur mellem sprog- og litteraturafdelingerne på vore danskuddannelser; men denne hånd er ikke helt let at række, ikke bare på grund af de institutionelle blokeringer, men også på grund af at metoder og tankegange i danskfagets to lejre ikke altid er fuldt kongruente. Som en følge heraf bliver kriterierne for hvordan stoffet skal udvælges og tilrettelægges, ikke ganske klare. Det giver nogen flimren undervejs, som jeg skal prøve at vise.

Helt håndgribeligt er bogen opbygget af fire alment introducerende afsnit og 20 forfatterportrætter. Af de fire almene afsnit er Torben Jelsbaks behandling af »Stilidealer og stilforskydning« på mange måder en generel skitse til en dansk stilhistorie. Den behandler de ældre stilperioder – det middelalderlige lovsprog, barokken og den ræsonnerende normalstil *ad modum* Sneedorff – omhyggeligt og indsigtfuldt, men efter J.L. Heiberg og udviklingen af den ræsonnerende »normalprosastil« (som vi vender tilbage til nedenfor) brydes der af, og teksten slutter med to punktnedslag: Tove Ditlevsen og Olga Ravn, der bliver taget som eksempler på den stilistiske kompleksitet hhv. i midten af det 20. århundrede og begyndelsen af det 21. Teksten bevæger sig i slalom hen over de felter som ikke er dækket så godt af i værket som helhed, og der er derfor mange brud og overspringelser i fremstillingen. Alligevel: På trods af disse brud fungerer afsnittet fortrinligt; det trækker nogle hovedlinjer op ind imellem det der i øvrigt er dækket af bogen. Man kan diskutere den lovligt funktionelle beskrivelse af barokstilen, der her som mange andre steder kobles meget direkte til samfundets magtforhold (s. 20-21). Man skal blot lidt uden for det kanoniske hovedspør for at se hvad

fx opremsningen, der gerne anvendes som trope til illustration af magtens over-dådighed, også kan udrette i barok stil: Kingos beskrivelse af de syge i *Odense Hospital* (ca. 1682), Sehesteds henførelse (vælg gerne et mindre urbant ord hvis det ønskes) over pubertetspigerne i *Pigers Dyd- og Laster-Speyl* (1671), Christen Stistrups nidvers om godsejer Lerche (optrykt i Niels Simonsens *Verdslig barok* 1982) eller den anonyme beskrivelse af københavnerværtshuset Dyrkøbs glanstid og undergang (1699, se *Danske Studier* 1988 s. 32-43 – på grund af den finurlige komposition, den gennemført underspillede og sarkastiske brug af stilen, samt de komplekse, tilsyneladende aldeles velbereggede sammenstød mellem de allegoriske lag er jeg tilbøjelig til at se dette anonyme digt som et af dansk baroks absolutteste mesterværker, barokkens svar på den sene Per Højholt). Men som helhed dækker afsnittet meget fint nogle komplekse grundproblemer i stilhistorien af og giver samtidig nogle ansatser til en helhedsanskuelse, noget som bindet desværre ellers ikke giver så meget af.

De to næste afsnit behandler talt sprog. Selvsagt ved vi ikke ret meget om talt sprog i egentlig forstand fra ældre tid; Simon Skovgaard Boeck giver en instruktiv introduktion til de gen- og omveje som vi kan benytte for at komme i nærheden af emnet. I mange ældre teksttyper finder vi korte eller sågar meget korte fragmenter af ordret gengivelse af ytringer: juridiske tekster, erindringslitteratur, litterære tekster, samt normative og didaktiske tekster. Naturligvis skal alle disse fragmenter behandles med skønsomhed, og Boeck viser med stor sikkerhed hvilke problemer feltet omfatter. Bettina Perregaards beskrivelse af forskellige talesprogsgenrer giver kortfattede introduktioner til forskellige talesprogsgenrer som opfattes som relativt stabile over tid: middagsbordssamtalen, klasseværelseinteraktionen, den mundtlige fortælling og begravelsestalen. Valget af disse emner kan virke lidt som en udflugt i alle mulige retninger på én gang. Fællesnævneren er at det er områder hvor der findes solid, ofte diakront forankret forskning som kan bruges som grundlag. Emnet 'talesprogsgenrer' som område er alligevel så enormt at det ville være umuligt at komme hele vejen rundt inden for de rammer som denne bog kan rumme. Jeg kan savne et tydeligere centralperspektiv i Perregaards fremstilling, men det er næppe muligt på en fagligt forsvarlig måde at komme længere i den retning end det er gjort her.

I det sidste af de fire almene afsnit tager Erik Skyum-Nielsen oversættelserne til dansk under behandling. Også her drejer det sig om et enormt og vanskeligt komprimerbart stof. Optakten er noget vildtvoksende, men derefter behandles en sand strøm af interessante eksempler på oversatte tekster og deres videre liv i dansk sprogbrug, med særligt fokus på talt sprog. Her kommer alle mulige genrer frem i lyset; interessant nok er der et særligt fokus på tegneserier og den status som faste vendinger som nogle replikker fra fx *Radiserne* eller *Anders And* har fået. Det ville være fortrinligt engang at få en grundigere gennemgang af oversættelsernes

rolle i dansk litteraturhistorie, men igen falder en sådan opgave komplet uden for bogens rammer.

De fire almene afsnit har været et opspil til bindets 20 forfatterportrætter. Der rejser sig nogle interessante og ganske vanskelige spørgsmål omkring udvalg og behandling af denne udsøgte skare, spørgsmål som i virkeligheden er fælles for alle forsøg på at etablere en kunstnerisk kanon. Anmelderen tilstår gerne at for hans del er officielt vedtagne kanondannelser ham stærkt imod, men at kanondiskussioner på den anden side altid interesserer mig ved at give anledning til at overveje hvad ældre tekster kan bruges til, og hvordan. I bogens forord hedder det at afsnittene »beskriver den indflydelse disse forfattere har haft på samtidens sprog, og for nogles vedkommende også på eftertidens«. I virkeligheden gemmer der sig to ikke helt kongruente kriterier for udvalget i disse ord: På den ene side kan en forfatter komme med hvis vedkommende har haft stor gennemslagskraft hos senere digtere, og på den anden side er der også adgangsbilletter til dem der har haft stor gennemslagskraft hos deres læsere. I mange tilfælde kan de portrætterede forfattere bryste sig af begge dele, men ved andre forfattere må man nok konstatere at deres effekt primært kunne ses i den litterære institution, og ved atter andre at de nok blev læst og brugt af en bred læserkreds, men at de ikke fik noget særligt ekko i den litterære institution. Redaktionen vil nok svare at de lykkelige indehavere af en af de tyve pladser kan bryste sig af begge slags gennemslagskraft; men jeg må indrømme at jeg ikke i alle tilfælde kan kontrasignere dette udsagn.

Det er nødvendigt at kommentere spørgsmålet om kønsbalance. Af de 20 udvalgte er de to kvinder: Leonora Christina og Karen Blixen. Blandt skribenterne er der er én, Marita Akhøj Nielsen, som til gengæld får lov at tage sig af tre forfattere: Anders Sørensen Vedel, Leonora Christina og Thomas Kingo. Nu sætter bogen tilsyneladende en grænse for hvem der kan komme med, omkring 1960; hvis man ikke er debuteret forinden, er der ingen adgangsbillet. Det betyder at Per Højholt kan vinde i konkurrencen om skriftdigtningens plads over Inger Christensen (lidt unfair, da hans to digtsamlinger fra før 1960 er marginale i hans værk), og at Dorrit Willumsen (debut 1965) må vente til næste forsøg på en sproghistorie, for nu blot at tage to af de mest oplagte udeladelser. Næste gang den slags sproghistorie skal skrives, kommer sagerne ikke til at se sådan ud. Det sværger jeg ved Suzanne Brøgger, Helle Helle, Solvej Balle, Naja Maria Aidt, Ursula Andkjær-Olsen og en lang række andre helt centrale (og kvindelige) skribenter fra nyere tid. Og et ekstra blik ind over fortiden kunne måske afsløre kvindelige skribenter der har fået lov at stå ude i regnen. Tove Ditlevsen har som nævnt fået æren af at repræsentere prosaens muligheder i midten af det tyvende århundrede. Det gør hun fortrinligt, men hvorfor i grunden ikke et eget afsnit? Er det de samtidige anmeldere, hvoraf en del åbenbart ikke satte pris på hendes stil, der går igen?

Men der vil nok også være dem der jamrer over alle de døde hvide mænd der IKKE er kommet med: Emil Aarestrup, Christian Winther, Holger Drachmann, Henrik Pontoppidan, Sophus Claussen, Martin Andersen-Nexø, Tom Kristensen, Poul Henningsen, Knud Sønderby, Martin A. Hansen, Halfdan Rasmussen, Ole Sarvig, Villy Sørensen, Anders Bodelsen, Henrik Stangerup, Christian Kampmann og mange mange flere. De har alle sammen haft en umiskendelig stil, deres bøger har eller har i hvert fald haft en meget stor udbredelse blandt det læsende publikum, de har alle haft deres virkning på eftertiden. Enkelte har sågar været internationalt kendte, og alligevel er de ikke kommet med. Jeg skal afstå fra gæsterier på hvilke grunde der kan have været. I visse særlige tilfælde kan man tænke sig at grunden er at der simpelt hen ikke findes stilistisk interesserede forskere der har beskæftiget sig med forfatterskaberne; det må fx være grunden i tilfældet Halfdan Rasmussen, der mig bekendt aldrig er blevet gjort til genstand for litterære studier. Af alle på listen er han nok den jeg savner mest. Hans ufatteligt elegante vrøvlevers har stadig en stor og trofast læserskare, og selv om der ikke er mange der kan bære vand med ham, ser hans forbillede ud til stadig at være gyldigt for børnebøger. Mange kan hans digte udenad. Han lever virkelig op til mange af de vigtigste kriterier for at blive portrætteret.

Er optagelsen så berettiget hvad angår de tyve der er kommet med? Der er nok dem der vil undre sig over Ove Malling, som i dag bestemt hverken er særlig læst eller specielt mindeværdig som forfatter. Hans eneste bog, »Store og gode Handlinger« fra 1777, har til gengæld haft en yderst central plads i skolesystemet. Det er nok lidt skævt at legitimeringen af hans tilstedeværelse i den udsøgte forsamling gives i en billedtekst, men ikke i selve brødteksten, men det er til at leve med. Mallings bog beretter i et voluminøst bind en uendelig række anekdoter om den oldenborgske konges trofaste, flittige og patriotiske undersåtter, fordelt på 18 kategorier af særlige borgerdyder. Den skulle lære ungdommen sand dyd, god adfærd og rigtig religion, og desuden skulle den være forbillede for stavning og stil. Da bogen var slidt op, fortsatte dens anekdoter og dens stil med at være forbillede for kommende generationer af skolebogsforfattere. Det er hans eksemplariske anvendelse af en enkel, stilistisk og emotivt fuldstændig farveløs fremstillingsform der har skaffet ham en plads på denne bogs parnas, en stærk indrømmelse til en mere sociologisk tilgang til fænomenet 'stil': Hvilke forbilleder fik den opvoksende ungdom for sine skriftlige forsøg? Ove Malling i stadigt nye inkarnationer. – Erik Hansen, der i sin tid stod for den videnskabelige edition af denne i filologisk og historisk henseende yderst interessante (men næppe i sig selv læseværdige) tekst, giver en fremragende introduktion til bogens egenskaber, til og med i en stil der ikke lader Mallings egen noget efter. Da Erik Hansen eksempelvis et sted (s. 176) trækker et idiotkomma (blandt flere andre) frem hos Malling (fra citatet »Han gav

da Befaling at (...) spørge dem, hvad Friheder og Understøtninger, de forlangde«, behandles det i yderste nøgternhed som en del af inventariseringen, uden at der fortrækkes en mine. Hvis man har kendt Erik Hansen blot overfladisk, er det til gengæld ikke spor svært at forestille sig hans sardoniske grin ved fundene.

Man kan stille flere spørgsmål ved dem der er kommet med, især blandt de nyeste forfattere, men jeg skal afstå fra at fortsætte den diskussion hér. I de fleste tilfælde forsvarer bogens medarbejdere med gode argumenter hvorfor præcis den forfatter som de skriver om, er blevet taget med, og jeg er tilbøjelig til at lade argumenterne stå. Klart nok kan en bog som denne ikke have detaljerede portrætter af alle forfattere. Man havde kunnet forestille sig at flere havde kunnet karakteriseres i samlede klynger, men det er alt sammen spekulationer. Hvis man mener at vi har brug for en grundigere stilhistorie (og det kunne man meget vel mene!), må man selv begynde.

Men de to ikke helt kongruente kriterier for at blive medtaget viser sig her at dække over et endnu større problem, som – indrømmet – nok ville kræve yderligere omfattende forskning: forholdet mellem normalstil og individualstil. Et bind som dette har den udprægede individualstil som sit primære mål, og det er også de stærke individualister der portrætteres, i hvert fald nogle af de mange. Her kommer Ove Malling så ind fra sidelinjen med en stil hvis individualitet er at det subjektive er gemt grundigt af vejen. Det Mallingske stilideal er i stærk kontrast med ældre perioders tilgang til saglig fremstilling, der inden for bogens ramme eksemplificeres fornemt med Anders Sørensen Vedel, portrætteret med stor skønsomhed af Marita Akhøj Nielsen. Hvor den Vedelske stil opnår autoritet gennem sin værdighed og ophøjede fremstilling, er det enkelheden og farveløsheden der særkendetegner Malling. Det er dog værd at minde om at sådanne udpræget ikke-individuelle stilarter som Mallings i virkeligheden har haft deres udbredelse og sociale gyldighed hele vejen gennem nyere tids historie, men den kendsgerning kommer ikke for alvor frem i lyset i bogen. Betinget af bindets opbygning forsvinder almen skrivestil i høj grad bag ved de sproglige eksperimenter i skønlitteraturen.

Problemet 'almen skrivestil' trænger nok til en nærmere behandling i denne sammenhæng. Det almene består af stilarter hvor den beskrevne genstand skal træde frem så klart som muligt fordi enhver form for subjektivitet der kunne sløre billedet, er blevet fortrængt, i hvert fald ifølge denne stils talsmænd. Teksten skal være som en rude som man kan se igennem; der må ikke være nogen uklarheder i den. Heroverfor kunne synspunktet være at ruden alligevel vil være der, uanset hvordan sagerne ellers står. Den personlighed der fremviser tekstens emne, er i denne alternative tilgang vigtig for at forstå hvordan genstanden er opfattet og fremstillet, men i den konventionelle tilgang er dette synspunkt uønsket og util-

børligt. I den konventionelle stil skal genstanden beskrives som de fleste ville se den, og skribentens synspunkt på genstanden anses derfor for at være forstyrrende. Formålet med den upersonlige stil er at sikre teksterne den autoritet der skal til for at de kan gælde som saglige; set fra et retorisk synspunkt er den upersonlige stil logosorienteret og dermed rationel, mens mere personlige stilarter bygger på etos eller (endnu værre) patos. Uanset hvilken stil det er, opfatter den konventionelle tilgang simpelt hen ikke den individuelle stil som havende den nødvendige kraft til overbevisning, og den savner derfor autoritet i retorisk forstand. Stilidealer af denne art har præget sagprosa og journalistik hele vejen siden Sneedorffs dage og op til vor tid. Det er et af stilistikkens paradokser at en af Danmarks mest kreativt skrivende journalister, Nils Ufer, i bogen *Den nøgne journalist* (1988) har givet et flammende forsvar for den journalist der holder sig til kun at skrive om sagen og intet andet. (De der husker Ufer, vil vide hvor individuel hans stil var, også i den nævnte bog.) Når man i dag lærer som en mere eller mindre mekanisk regel at man aldrig må skrive *jeg* i opgaver i det videregående skolesystem, er det formentlig en reminiscens af denne stil. Kontrasten mellem den afindividualiserede stil og den stærkt individuelle stil og brugen af den i forskellige genrer er måske en af de væsentligste opgaver i en stilhistorie, men samtidig en af de mest umulige at gribe an på grund af den forvirrede og mangelfulde empiri. Jeg har af og til foreslået studerende ved universiteterne at sammenligne leksikonartikler fra fx *Den store danske encyklopædi* med parallelle artikler i *Salmonsens Leksikon* fra 1920'erne. Interessant nok finder de fleste yngre læsere stilen i de gamle Salmonsensartikler alt for subjektivt farvet og foretrækker de mere anonymt udformede artikler i encyklopædien. Tiden er bestemt ikke løbet fra den afindividualiserede stil; stilistisk forskning har blot ikke rigtig interesseret sig for dens voksesteder, og en videnssociologisk forskning har simpelt hen ikke været forbi de stilistiske problemer.

Det bliver derfor også en fundamental uklarhed for bind 6 af Sproghistorien: Det kommer til at se ud som om individualstilen er trængt sejrrigt frem over hele linjen. I Lars Handestens fremstilling af Johannes V. Jensens ikkefiktive tekster bliver den stærkt individuelt prægede stil fremhævet som en styrke ved teksterne. I lyset af det som jeg her har skitseret, kunne man nok lige så gerne forstå denne fremstillingsform som inkongruent med læsernes forventninger. Tekster i samme smag som Johs. V. Jensens fagtekster kan formodentlig opnå retorisk autoritet som kilder til solid viden, men de gør det nok mere på trods af stilen, ikke på grund af stilen.

Den afindividualiserede stil døde altså ikke, tværtimod. Den er kommet igen år efter år i en ny form, og dens grundlæggende filosofiske problem er ikke blevet mindre: Jo mere det beskrivende individ trækker sig ud af teksten, jo mere kommer fremstillingen til at stå som et kunstprodukt der peger på sin egen saglighed

og referentialitet, i stedet for at demonstrere den beskrevne genstand. Idealet overlever og muterer, men bliver ved med at være den samme i grunden mærkelige figur. Men den stærkt individualiserede stil kan heller ikke overtage den afindividualiserede stils autoritet hvad angår beskrivelsen af omverden. Subjektet der ser tingen, er grundlæggende nødvendigt, men skal ikke desto mindre i den konventionelle stilforståelse stadig helst fortrænges.

Som en sidste krølle på denne sære hale, der grundlæggende stiller spørgsmål ved bindets overordnede disposition, vil jeg bemærke at den upersonlige normalstil står i svær kontrast til et tredje stilkriterium som bruges af flere af bidragerne til de individuelle portrætafsnit: at den portrætterede forfatter har bidraget med markante udtryk til daglig tale. Det er velkendt viden at udtryk som 'en halvstuderet røver' og 'ét er, et søkort at forstå' går tilbage til Holberg, og mange andre typer af udtryk ser ud til at være gledet ind i dagligt omgangssprog frem til Rifbjergs legendariske »ikke for fastholdere«. Men netop dette daglige omgangssprog kan ikke identificeres med nogen normalstil. Det er tværtimod en fremstillingsform der behøver et krydderi af fynd som tjener til farvning og understregning, både af den person der taler, og af en almen visdoms vurdering af situationen, altså noget som står i direkte modsætning til normalstilens forsøg på at holde ruden helt klar.

Ligesom i de senere bind synes redaktionen ikke altid at have udvist rettidig omhu med krydshenvisningerne i værket. Det gør eksempelvis et lidt kaotisk indtryk på mig når indledningen til det i øvrigt fremragende H.C. Andersen-afsnit (af Laurids Kristian Fahl og Jesper Gehlert Nielsen) griber tilbage til Skautrups sproghistorie for at karakterisere Oehenschläger, uanset at Henrik Blicher ellers få sider forinden har givet en blændende karakteristik af skjaldenes Adam. Blichers behandling dukker så op som henvisning senere, men intern reference straks fra første færd havde nu set godt ud. Ved de forfattere der benytter sig af talesprogsformer og dialekt, havde det nok her og der været en fordel at få beskrivelserne justeret med kendere af disse materier. I sin ellers glimrende gennemgang af Højholt vil Nikolaj Zeuthen eksempelvis i dette citat fra *Gittes monolog om haven*: »f'di han ka' ikk' find' ukrudt« se en ledsætning der »tvinges ind i hovedsætningens ordstilling« (s. 347). Men konjunktionen *for* har ganske enkelt konsekvent ledsætningsordstilling efter sig i talt sprog,¹ så ordstillingen er fulgt frivilligt med i dette tilfælde. Torben Jelsbaks behandling af Storm P. (der måske også er et af de mere uventede medlemmer af forsamlingen på parnasset) inddrager nogle hidtil upublicerede noter af Poul Lindegård Hjorth om gengivelsen af

1 Jakob Steensig. 1998. Om *for* i forskellige sætningstyper i dansk talesprog. I: Kristensen, Kjeld (red.): *Selskab for Nordisk Filologi i København. Årsberetning 1996-1997*. København: Selskab for Nordisk Filologi. 179-192.

københavnsk dialekt. Jelsbak overtager med rette Lindegård Hjorths afvisning af at Storm P. gengiver københavnsk dialekt autentisk; men den egentlige pointe er at Storm P.'s reducerede skriveformer med stor skarphed rammer helt normale talesprogsfænomener der er udbredt over det meste af talesprogsfæren. (Interessant er at denne tilnærmelse til de flestes talesprog opleves som dialekt af læserne!)

Det er en fortræffelig service at give skribenternes biografi som stikord i en boks. Her finder man henvisninger til deres forfatterskab og deres biografi. Man kan altid diskutere hvor fuldstændige sådanne bokse bør være. Jeg savnede fx Blichers og Grundtvigs tidligste beskæftigelser ud fra det synspunkt at forfattere dengang var tvunget til at have noget at leve af ud over skrivelserne, men jeg savnede også oplysningen om Per Højholts arbejde på Gentoft Bibliotek, primært fordi det var ad den vej Højholt kom i kontakt med Dan Turèll og kom til at øve direkte indflydelse på ham. Højholt har selv fortalt sin version af historien i *Stenvaskeriet* (1994, s. 44-47).

Billedredaktionen er til gengæld denne gang temmelig perfekt og følger grundigt og relevant op på teksternes fremstilling af emnerne. Hvad angår opbygningen af de enkelte afsnit, får forfatterne af hvert afsnit relativt frie hænder til at udforme beskrivelsens enkelte elementer. Hos flere, fx Svend Eegholm-Pedersen og Erik Hansen, behandles stilen på tværs af forfatterskabet ud fra nogle skarpt tilskårne grammatisk funderede mønstre, mens stilbeskrivelsen hos andre bidragydere får en mere litterært betonet behandling, fx en kronologisk gennemgang af de centrale værkers stil. Det bidrager til den fornemmelse som man kan have, at bogen flimrer noget. På den anden side er det nok også meget forlangt at alle skulle henholde sig til ét forudgivet skema i behandlingen.

Sammenfattende kan man sige at bindet på mange måder leverer hvad man realistisk kan forvente af en så kompleks opgave. Som i bind 5 har jeg fornemmelsen af at dispositionen af bindet ikke er ganske grundigt gennemtænkt, sådan at forstå at planen nok er tænkt ud uden at indholdet af de enkelte afsnit har fået nogen videre indvirkning på formen. Især den faglige homogenisering af enkeltbidragene og forholdet mellem individualstil og normalstil kunne nok have været tænkt grundigere igennem. Der er også i dette bind fine, grundige og smukke behandlinger af de forskellige emner der indgår, men der er også afsnit der står svagere, fx Thorkild Borup Jensens behandling af Benny Andersen, der i mine øjne ikke for alvor får argumenteret for at netop Benny Andersen er stilistisk central.

Det er nu tid at samle op og give et overblik over hele bogserien. I sig selv er et bogværk af dette omfang og denne grundighed en usædvanlig begivenhed og en stor præstation som alle fagets dyrkere kan betragte med stolthed oppe på hylterne. Værket har givet såvel faglige kredse som læge læsere en enestående mu-

lighed for at danne sig et grundigt indtryk af dansk sproghistorie i en moderne faglig ramme. I mange henseender er det de første bind i serien der står stærkest. Fremstillingen af sproghistoriens klassiske discipliner er i mine øjne uklanderlig. Dens resultater har allerede vist sig nyttige og brugbare i den videre forskning, og langt de fleste af afsnittene er yderst velkomne bidrag til den faglige beskrivelse af dansk. Frem for noget gælder det syntaksens historie. En sådan fremstilling har vi aldrig tidligere haft, og det er meget glædeligt at vi nu har et værk af denne art til at danne ramme om fremtidigt udforskningsarbejde, til og med fremstillet i et begrebsapparat som er kongruent med den nyeste og mest autoritative fremstilling af moderne dansk syntaks. (Jeg er godt klar over at visse andre recencenter har beklaget sig over dette forhold; men grammatikker forudsætter nu engang en omfattende og kompleks begrebslighed, og anvendelsen af et større funktionelt orienteret apparat burde ikke være mere af en belastning for læserne end fx et generativt, eller i værste fald et traditionelt grundlag af den art som referencegrammatikker gerne opbygges på.) Bogværkets svagere sider melder sig når vi kommer til de mere sprogbrugsorienterede afsnit. Om egentlige svipsere er der efter mit skøn ikke tale, men det er tit som om de enkelte afsnits fremstilling ikke altid passer ind i den forud vedtagne overordnede ramme for de senere bind; det er især tilfældet i bind 6, oplever jeg.

Der har medvirket en sand gudsvelsignelse af forskellige forskere. Grundlæggende er ideen den sympatiske at de enkelte emner kan blive behandlet af en person der er grundigt indlæst på området. Problemet ved denne tilgang er ikke sagligt, men fremstillingsmæssigt. Det betyder at parallelle områder, fx to perioder af det samme ortografiske eller fonetiske emne, eller for den sags skyld sjette binds forfatterportrætter, opbygges efter vidt forskellige principper, sådan at den direkte sammenlignelighed mellem de to perioder eller de tyve forfatterportrætter inden for værket selv går tabt. I den forstand kan man som læser savne den gennemgående figur i bogen som man mærkede hele vejen gennem Peter Skautrups sproghistorie. Lad så være at fx syntaksafsnittene hos Skautrup var ret overfladiske; tilgangene og begrebsrammerne lå fast fra bondestenalderen til anden verdenskrig. Det gav en ensartethed i læsningen der på mange måder gjorde bogen nyttig og anvendelig som håndbog. Læseren vidste hvad der kom, og hvordan der ville blive spurgt ind til problemerne, og man kunne på den måde sammenligne hvad der blev sagt fra periode til periode. Hvor den nye sproghistories enkeltafsnit er længst væk fra hinanden, får værket mere karakter af antologi end af samlet fremstilling. Hvis det skulle have været undgået, skulle redaktionen være gået temmelig hårdt til afsnittene. Det er velkendt blandt sprogfolk at de redaktionelle indgreb er blevet betragtet som hårde nok endda, og meningen med det redaktionelle arbejde skulle jo heller ikke være at skabe livslange fjendskaber. Skautrup skrev endelig heller

ikke sin sproghistorie helt alene; der indgår bidrag fra en stor mængde studerende, men deres arbejde er som regel gemt væk og anonymiseret komplet bag ved mæstros overordnede greb om fremstillingen. Men denne tilgang har dette værk én gang for alle fraskrevet sig. Lad det så være godt eller skidt.

Men uanset alle disse kritiske kommentarer må vi som fagfolk i danskfaget være lykkelige og glade for den nye sproghistorie. Den er rent fagligt kommet adskilligt længere ned i en masse problemer end Skautrup kunne. De metodiske problemer der blev vendt i bind 1, er et refleksionslag omkring selve det at skrive sproghistorie, og det når ned i en dybde som Skautrup ikke for alvor berører. Fremstillingen af den indoeuropæiske fortid er langt grundigere end Skautrups, og adskillige andre afsnit vidner også om at sprogvidenskaben ikke har stået stille. Problemer omkring sociolingvistik, talt sprog og sprogmøder er langt bedre kendt i dag end dengang Skautrup skrev, og det mærkes i værket.

Tilbage er kun at notere at denne sproghistorie næppe bliver den sidste i det danske sprogs historie. Sproget kommer til at ændre sig, dets status og kontakter vil blive andre, måske før vi aner. Når man ser hvor meget østasiatisk kultur er begyndt at udøve *soft power* her til lands, kan man i en snarlig fremtid næppe undgå også at se reflekser i sproget. Vores forskningsmetoder vil blive skærpet, og vores evne til at gå ind i kilderne vil blive bedre til at opnå resultater. De der har bidraget til denne bog, kan med rette være stolte af hvad de kom frem til – og når den næste sproghistorie engang skal skrives, vil de kommende redaktører og forfattere givetvis se på dette værk med den største respekt.

Henrik Jørgensen

Nan Dahlkild og Steen Bille Larsen (red.): Dansk Bibliotekshistorie bind 1-2. Aarhus, Aarhus Universitetsforlag 2021. 790 sider. ISBN 9788771845136. Vejl. pris 499,95 kr.

For godt 100 år siden, i 1920, fik vi i Danmark den første lov om biblioteker. Det var en skelsættende begivenhed, og dens 100-årsjubilæum i 2020 var anledningen til at en lille gruppe bibliotekshistorikere kastede sig over den ambitiøse opgave at skrive en dansk bibliotekshistorie fra de ældste tider til i dag.

Resultatet er blevet et overordentlig vellykket tobindsværk. De to erfarne redaktører, Nan Dahlkild, lektor em. ved Institut for Kommunikation, Københavns Universitet, og Steen Bille Larsen, tidligere nationalbibliotekar ved Det Konge-

lige Bibliotek, har selv bidraget som medforfattere af flere af kapitlerne, og øvrige forfattere er Christian Kaaber, antikvar og boghistoriker, og to yngre historikere, Jesper Lundsby Skov og Jesper Vestermark Køber, begge post.docs.

Det er den første danske bibliotekshistorie der omfatter biblioteker og bogsamlinger i al deres mangfoldighed. Og det er ikke bare selve syntesen der er ny. Værket bygger på et mangeartet og for en dels vedkommende ikke tidligere udnyttet kildemateriale og rummer mange nye indsigter.

Aarhus Universitetsforlag har sørget for at give det samme næsten kvadratiske format som *Dansk Skolehistorie* (2013-2015) og *Dansk Sproghistorie* (2016-2022), og formatets mulighed for en generøs og opfindsom billedside er udnyttet til fulde. Som de to forgængere er *Dansk Bibliotekshistorie* henvendt til både forskere og andre fagfolk og til alment interesserede læsere.

1920-lovens betydning i den danske bibliotekshistorie markeres i selve værkets disposition. Første bind dækker tiden frem til 1920 og andet bind de følgende 100 år, stort set frem til i dag. Den skæve kronologiske proportion, som jo kendes fra andre oversigtsværker, skyldes ikke bare at kilderne flyder rigeligere jo længere frem mod nutiden vi kommer. I dette værk giver den moderne slagside særlig god mening. Den røde tråd er bibliotekernes »betydning for oplysning, dannelse og kulturel udvikling« (I, s. 11) eller med andre ord deres »sammenhæng med *oplysningens* og *demokratiets* historie, som er tæt forbundet med *åbningen af biblioteket*« (I, s. 12). Dette fokus på bibliotekerne som oplysningsinstitution afspejles i de to binds undertitler, »Biblioteker for de få« og »Biblioteker for alle«. Interessen samler sig dermed om bibliotekets stadig stigende betydning i det demokratiske samfund efter 1849, en udvikling der tog særlig fart efter 1920. I det lys fortælles historien om danske biblioteker i middelalder, renæssance og oplysningstid og helt frem til 1920-loven med et let teleologisk anstrøg – hvor åbne var de, hvem havde adgang, så hvordan leder det frem til loven om folkebiblioteker – men det går ikke ud over fremstillingen af de enkelte historiske epoker i egen ret og giver værket en fin tematisk tråd. Et beslægtet tema er værkets gennemgående opmærksomhed på bibliotekernes fysiske og geografiske rammer og vilkår.

Det er Christian Kaaber der alene har taget sig af tiden op til 1793. Det var det år Det Kongelige Bibliotek slog dørene for offentligheden, så også dette årstal er signifikant i historien om bibliotekernes åbning. Kaaber skriver veloplagt og indsigtfuldt. Det første kapitel om tiden frem til reformationen i 1536 – »Våbenkammer for tro og lærdom«, som det malende hedder – fortæller relativt kort om middelalderens bogkultur og bogsamlinger knyttet til kirker og klostre og det ældste universitetsbibliotek, hvis grundlæggelse traditionelt dateres til 1482. Den nære sammenhæng mellem kristendommen og skrift- og bogvæsen betones, ligesom kontakten med det øvrige Europa er godt fremhævet. Kapitlet maler med bred

pensel, forståeligt nok i betragtning af det sparsomme kildemateriale. Bogtrykkets opfindelse midt i 1400-tallet er naturligvis fremhævet, men papirets udbredelse og senmiddelalderens fromhedskultur og læsefærdighed kunne være ofret mere opmærksomhed (se fx afsnittet om middelalderen i *Dansk Litteraturs Historie 1100-1800*, bind 1, Gyldendal 2007).

De følgende kapitler tager os fra lænkede bøger i 1500-tallets kirkebiblioteker over 1600-tallets lærde samlere til oplysningstidens lejebiblioteker. Meget stof er her samlet i en klar og velstruktureret form, og det konsistente fokus på bibliotekernes praktiske vilkår – såsom opvarmning og åbningstider – er øjenåbnende og forfriskende. Kapitlerne holder en god balance mellem det snævert bibliotekshistoriske og den større samfundsudvikling som bibliotekerne er en del af. Dansk bog- og bibliotekshistorie fremstår som del af et større europæisk hele. Luthers anbefaling af alment tilgængelige biblioteker i større byer, Gabriel Naudé's indflydelsesrige afhandling om bibliotekers indretning og funktion fra 1627 og Francis Bacons betoning af bøgernes plads i det ideelle museum i 1594 får lov at danne bagtæppe.

Særlig kan den mangefacetterede behandling af Universitetsbiblioteket fremhæves. Den samling på 178 bøger som universitetet modtog i 1556 fra tolderen Frands Villumsen, 'Frands Tolders Liberi', kan, som Kaaber konstaterer, anses for Danmarks første offentlige bibliotek. Til donationen var der nemlig knyttet den betingelse at samlingen skulle være åben for alle, særlig »fattige Studenter, Præster og Degne« (I, s. 66).

Der tegnes et billede af et bruger-orienteret universitetsbibliotek, »et efter samtidens standarder moderne offentligt forskningsmiljø« (I, s. 70), åbent for professorer og studerende, i modsætning til Det Kongelige Bibliotek der i disse århundreder kun var tilgængeligt for kongen og en snæver gruppe af statens øverste embedsmænd. Kaaber har krydret fremstillingen med konkrete eksempler på låneradfærd, fx Niels Stensens fyldige notater om sin læsning på universitetsbiblioteket og en anonym studenterklage over forholdene på biblioteket i 1707.

Blandt universitetsbibliotekarerne fremhæves Thomas Bartholin (1616-1680), og det havde været oplagt også at vie hans afhandling *De libris legendis* fra 1676, 'Om at læse bøger', mere opmærksomhed. Den lille bog kan vel betegnes som den ældste danske biblioteksvejledning. Den er baseret på syv forelæsninger hvor Bartholin introducerede de studerende til bogvæsen og litteraturhistorie generelt og særligt til Universitetsbiblioteket. Blandt andet løfter Bartholin sløret for sine planer om at udarbejde et stærkt tiltrængt katalog over bibliotekets samlinger, der var vokset betragteligt i 1600-tallet.

Bartholin ønskede tydeligvis at give de unge akademikere overblik over de mange typer af bibliografiske hjælpemidler der efterhånden fandtes på bogmar-

kedet, og hans lille bog er et interessant udtryk for den udbredte oplevelse af 'information overload' i århundrederne efter Gutenberg (jf. Ann Blair: *Too Much to Know. Managing Scholarly Information before the Modern Age*, 2011), et aspekt som godt kunne have været tænkt med ind i fremstillingen af bibliotekshistorien.

Kapitlerne kommer i øvrigt vidt omkring. Ikke blot hører vi om Det Kongelige Bibliotek anlagt efter Mazarins forbillede som repræsentativt fyrstebibliotek, træffende karakteriseret som »et kongeligt orkestreret univers« (I, s. 107), om de mange store privatbiblioteker, der ikke bare tilhørte adelen, men i stigende grad også københavnske lærde som Ole Borch og Peder Resen. Vi får også i glimt et indtryk af lokale bogsamlinger knyttet til latinskoler og kirker rundt om i landet. Men her er sporene få.

Det ændrer sig i 1700-tallet. Kaabers sidste kapitel – »Oplysning og patriotisme 1728-1793« – giver et fint indtryk af den spirende læsende offentlighed der kommer til syne i tidens læseselskaber og lejebiblioteker. Et vellykket greb er benyttelsen af de nye adresseviser som vejviser i hovedstadens bibliotekslandskab. Ifølge Profts vejviser kunne man fx finde seks lejebiblioteker i 1784. Vi taber ikke de større biblioteker af syne – Det Kongelige Bibliotek der nu gradvist åbnede sig, Universitetsbiblioteket og Sorø Akademi – og hertil kom de nye specialbiblioteker der afspejlede oplysningstidens specialisering af videnskaberne.

Herregårdsbibliotekerne ofres særlig opmærksomhed i den indledende vignet om det velbevarede bibliotek på Clausholm. Bogbestanden dokumenterer, som Kaaber iagttager, at »tidens progressive, politiske tanker i høj grad udfoldedes i det absolutistiske samfunds privilegerede klasser« (I, s. 121). Mod slutningen rettes blikket mod et andet herregårdsbibliotek, Johan von Bülow's 'tankefulde have' på Sanderumgaard på Fyn. Her førtes oplysningen ud i naturen, og der trækkes tråde ud i Europa og frem mod romantikken.

Resten af bind 1 dækker tiden mellem 1793 og 1920 og er forfattet af de fire øvrige medlemmer af forfatterkollektivet. I dette lange 19. årh. tager udviklingen fart. Fra fortrinsvis at have været for en lille gruppe akademikere og adelige, finder biblioteker i mange afskygninger – almue- og sognebiblioteker, stiftsbiblioteker, læseselskaber, lejebiblioteker – efterhånden ud til langt flere. Også de videnskabelige biblioteker voksede i antal.

Særlig læseselskaberne kom til at spille en stor rolle også uden for København. Blandt de mest succesrige læseselskaber var Athenæum i København og Fyens Stifts Læseforening. Som ledsagende billeder fra London og Boston dokumenterer, var de et internationalt fænomen, udsprunget af et behov hos et voksende borgerskab for oplysning og litteratur, og de tilbød et socialt samvær som bibliotekerne ikke uden videre gjorde. Til gengæld kostede det penge at være med. Havde man ikke råd til det, stod lejebibliotekerne stadig til rådighed.

Mod slutningen af århundredet tager det statslige engagement i biblioteker og bogsamlinger fart. Statens Bogsamlingskomite stiftedes i 1905. Fire år senere holdt Det Kongelige Biblioteks leder, H.O. Lange, en tale om behovet for et landsdækkende biblioteksvæsen, en tale som »næsten har fået karakter af skabelsesberetning for de danske folkebiblioteker« (I, s. 312). Lange var, som andre af tidens bibliotekspionerer, inspireret af det angelsaksiske biblioteksvæsen og dets 'library spirit', der betonedede sammenhængen mellem demokrati, oplysning og professionelt drevne biblioteker.

Vi er nu fremme ved bind 2, hvis fire store kapitler alle er forfattet i et samarbejde mellem Nan Dahlkild, Jesper Vestermark Køber og Steen Bille Larsen. Det centrale nye i biblioteksloven var at det nu blev defineret som en statslig opgave at sikre alle borgere i hele landet adgang til bøger. Bibliotekerne skulle »udbrede Kundskaber og almindelig Oplysning«, som der stod i lovens § 4 (II, s. 12), og loven blev startskuddet til en forrygende udvikling gennem det meste af det 20. årh. Den forening af oplysning, demokrati og bibliotek som lå bag loven, fik nyt, prægnant udtryk i manifestet *Demokratiets Krav til Bibliotekerne*, udgivet af Frit Danmarks biblioteksgruppe i befrielsesdagene maj 1945.

Men bag bibliotekslovens oplysningsoptimisme gemte der sig både før og efter lovens vedtagelse i 1920 modsætninger og kulturkampe. Med rødder i bogsamlingsbevægelsen fra århundredets begyndelse protesterede en grundtvigsk inspireret fløj mod centralisering og statens indblanding i bogvalg. Heroverfor stod en moderne, centralistisk fløj, personificeret i Thomas Døssing, direktør for det nyoprettede Statens Bibliotekstilsyn, der med stort gennemslag talte den rationelle, værdineutrale oplysnings sag. Det kom også til at handle om skønlitteratur over for faglitteratur, om lødighed og folkeopdragelse.

Disse ideologiske positioner kan følges i forskellige afskygninger op gennem århundredet. I takt med bibliotekernes hastigt stigende udlånstal i efterkrigstiden, bølgede debatten om deres formidlingsopgave. Forfatter – og bibliotekar – Per Højholt langede ud efter underholdningslitteraturens dominans på hylderne (II, s. 174), og det var heller ikke oplagt for alle at tegneserier og grammofoonplader hørte hjemme på bibliotekerne. Men på trods af indvendingerne udvidede bibliotekerne gradvist deres kulturtilbud.

De fysiske rammer vies til stadighed opmærksomhed. Biblioteker opførtes i stor stil over hele landet gennem det meste af århundredet, og værket trækker interessante forbindelser mellem arkitektur, funktion og ideologi. Mellemligstidens officielle bibliotekspolitik, præget af oplysningsoptimisme som den var, fik arkitektonisk udtryk i klassicistiske og rationelt indrettede 'videnstempler' efter amerikansk inspiration. Et eksempel er det monumentale Hjørring Centralbibliotek fra 1927. Anderledes minimalistisk i sit udtryk, men ikke mindre ambitiøst,

var Rødovre Bibliotek fra 1970, opført tæt ved både rådhus og indkøbscenter, et kulturcenter med legelandskab til børnene, pladebar og høretelefoner til de unge. Vi hører om ølkasseeksperimentet i Høje Gladsaxe og oplevelsesbiblioteker i det nye årtusind. Kort sagt, bindet bugner af beskrivelser af de mange nye biblioteker, forsknings- og specialbiblioteker såvel som folkebiblioteker, i det ganske land, også i Nuuk og Torshavn, godt understøttet af værkets formidable billedside.

Den stadige vækst og ekspansion fik en ende. Ved årtusindskiftet var antallet af lånere og udlån faldende. Mens der i 1988 fandtes ca. 1100 fysiske folkebiblioteker, var under halvdelen, ca. 500, tilbage i 2008. Kommunale besparelser og politiske prioriteringer spillede en rolle, men overordnet set har digitaliseringen og ændrede medievaner naturligvis været afgørende. Det er omdrejningspunktet for en nuanceret diskussion i bogens sidste kapitler.

Digitaliseringen har ganske vist i mange henseender betydet et stort fremskridt for biblioteksverdenen, og både folke- og forskningsbiblioteker tog tidligt de digitale muligheder til sig. Allerede i 1970'erne begyndte man således at arbejde med elektronisk katalogisering. Men grundlæggende kom internettet med dets lette adgang til information og kulturelle ressourcer til at kaste bibliotekerne ud i eksistentielle overvejelser. Det har heller ikke i de senere år skortet på stemmer i den offentlige debat som har argumenteret for at bibliotekerne efterhånden var ved at overleve sig selv, at internettet var ved at overflødiggøre dem. Men fra biblioteksverdens side har man ihærdigt argumenteret for at biblioteket fortsat har en væsentlig rolle at spille i det digitale videnssamfund: Det er stedet hvor borgere kan erhverve kompetence til at skelne mellem fake og fakta i den moderne verdens nyhedsstrøm. Og det skal stadig være et sted hvor læselyst fremmes, og hvor livslang læring og demokratisk dannelse understøttes.

Her slutter værket, i en tone af behersket optimisme. Og spændende bliver det unægtelig at følge bibliotekerne fremover. I *Dansk Bibliotekshistorie* har vi nu fået en glimrende fremstilling af historien frem til 2020, på én gang fuld af sjove detaljer og god til at trække lange kulturhistoriske linjer. Det er et væsentligt område af hvad man vel kan kalde dansk oplysningshistorie der her er dækket. Men netop i betragtning af værkets erklærede »sympati for folkeoplysning, kulturformidling og vidensdeling« (I, s. 21) ville det have været interessant hvis andre oplysningsarenaer – tidsskrifter, leksika, uddannelsesinstitutioner – i højere grad var blevet trukket ind. I allernyeste tid har lex.dk fx, ligesom biblioteksbranchen, slået på sin betydning for demokratisk dannelse og bekæmpelse af fake news.

Man kan også savne et større internationalt udsyn i skildringen af historien 1920-2020. For mens der gives et fint indtryk af både den ideologiske og den praktiske påvirkning fra USA i årtierne op til biblioteksloven i 1920, fylder samar-

bejde og samspil – eller blot sammenligning – med nabolandene forbavsende lidt i fremstillingen af de sidste 100 års udvikling.

Naturligvis kan der rettes andre mere detailprægede indvendinger. Her og der forekommer lidt uforståelige gentagelser. Til den fornemme billedside hører generelt udmærkede billedtekster, men det er lidt ærgerligt at de især i 2. bind ofte blot gentager hvad der også meddeles i brødteksten. Billedoplysningerne i bind 1 er heller ikke altid fyldestgørende. Men lad først og fremmest dette værk være varmt anbefalet som en stofmættet og velfortalt beretning om hvad man i branchen selv kalder de danske bibliotekers ‘næsten eventyrlige’ udvikling.

Karen Skovgaard-Petersen

*Marita Akhøj Nielsen, Simon Skovgaard Boeck og Bjarke Moe (red.):
Danske reformationssalmer i kontekst. København, Det Danske Sprog-
og Litteraturselskab 2022. Kommissionær: Syddansk Universitetsforlag.
373 sider. ISBN 9788775330591. Vejl. pris 300 kr.*

Anmelderen af denne bog har et habilitetsproblem: Bogen er blevet til i forbindelse med et projekt i hvis rådgivende råd jeg har siddet. Jeg var tilmed inviteret til at bidrage til bogen, men måtte opgive at få bidraget færdigt pga. andre opgaver. Nu er Danmark, for at citere en velkendt samfundstænkter, for lille et sprogeområde til at have en ballet, så den frafaldne medarbejder vil ofte fremtræde som et kompetent bud på en anmelder, navnlig til en bog som denne der strækker sig over en større spænd af fagfelter. Nogle vil nu måske mene at jeg til inhabilitetsproblemet har føjet et hybrisisproblem ved at antyde at jeg ved noget om hele bogens fagfelt. Det må læseren så dømme om efter endt læsning.

Bogen har sin baggrund i et udgivelsesprojekt som nok må siges at stå helt centralt i dansk sprog- og kulturhistorie i 1500-tallet: Dokumentationen af reformationens salmesang, dvs. en digital edition af de tekstlige og musikalske kilder til salmesangen og dens funktion 1529-1573. Salmesangen har en væsentlig status i de gængse forestillinger om reformationen og opbygningen af danskheden; med Oluf Friis’ ord: »Maalet er, at Salmerne skal lyde ikke alene i Kirken, men under alle Dagliglivets Forhold...« (Friis 1945 s. 306). At det lykkedes i høj grad og på ret kort tid, kan vi se af Palladius’ beretning om de københavnske ålefiskere der bliver fanget på en isflage (smst.); mens de venter på undsætning, synger de »Nu bede vi den Helligånd«, og senere, da deres skæbne er beseglet, »Med glæde og fred

far jeg nu hen« (Jacobsen 1925 s. 45f)). Det er dog lige så velkendt at højmesse længe beholdt sine traditionelle led, såvel ordinarium (det der skulle synges alle søndage) som proprium (de tekster der hørte til på bestemte dage). Sågar de latinske tekster forsvandt ikke, men bibeholdtes (Friis 1945 s. 315); jo finere kirke, jo mere latin, som man kan se af Kirkeordinansen, men også i landsbykirkerne fortsatte den latinske sang længe. Reformationen står på den måde i et vadeded, hvor det nye i liturgien har meldt sig, men hvor det gamle stadig lever videre. Måske er situationen ovenikøbet snarest den at både 'det nye' og 'det gamle' havde eksisteret sammen længe; mange af de klassiske lutheranske tiltag for at befordre fromheden, såsom fællessang og prædiken, havde været gængse i den senmiddelalderlige *devotio moderna* ('moderne gudsdyrkelse'), fx inden for den italienske *laudesi*-bevægelse fra ca. 1200 og fremefter; det var blot ikke blevet inddraget i højmesse (Wilson 1992 passim). Vi kan ikke uden videre projicere den nutidige gudstjenesteform tilbage over reformationen; der er sket adskilligt siden da. Med materialet på hjemmesiden får vi en fremragende mulighed for at tage vadededets nærmere geografi i øjesyn.

På projektets side med de digitale udgaver *salmer.dsl.dk* finder man for det første de fem første salmebøger: Ludwig Dietz' to salmebøger 1529 og 1536, Christiern Pedersens 'Malmøsalmebog' i 1533-udgaven. Hans Vingaards salmebog fra 1553 og endelig topstykket i kronen: Hans Thomissøns pragtværk af en salmebog fra 1569. For det andet rummer siden de centrale messebøger, Claus Mortensens *Thet christelighe messze embede paa dansche* fra 1529, *Een handbog som inde holler det hellige evangelische Messe embede*, formentlig udgivet af Oluf Ulrickssøn 1535, Frans Vormordsens *Een ganske nyttelig oc alle sogneprester oc predicanter nødtørtelig Handbog* fra 1539 (idet jeg her citerer trykkenes egne titelblade; på hjemmesiden har alle bøgerne fået moderne titler). Endelig har vi det andet hovedstykke i kodificeringen af den danske lutherske kirkes praksis: Niels Jespersøns *Graduale* fra 1573. Der er fyldige muligheder for at studere både teksterne og melodierne. Dog mangler der én væsentlig kilde til tidens religiøse liv og dets organisation, nemlig kirkeordinansen af 1539 (latinsk version 1537). Den kan man finde digitalt andetsteds [<https://danmarkshistorien.dk/vis/materiale/kirkeordinansen-14-juni-1539> og <https://tekster.kb.dk/text/adl-texts-palladius01val-shoot-workid75067>, begge tilgængelige 3.8.2023], men dens fastlæggelse af gudstjenestens form er central for en del af de problemer som kommer op i forbindelse med fortolkningen af udgivelsens materiale. I den forstand havde det været fint hvis hjemmesiden havde haft et link til denne kilde, selv om den tilgængelige tekst langt fra er editeret efter DSL-sidens høje standard. (I den allerbedste af alle verdener havde både den latinske og den danske version af Kirkeordinansen selvfølgelig-

lig indgået på siden i fuldt editeret stand, men Leibniz har som bekendt levet forgæves.)

Alle teksterne har været tilgængelige før som facsimileeditioner. Vi der kan lide at leve en del af vores liv offline, vil derfor ganske givet beholde facsimilerne på hylderne, men samtidig kan man konstatere at hjemmesiden byder på et sandt festfyrværkeri af ekstra muligheder som en stakkels offlinebog kun kan konkurrere med gennem sin aura af lænestolens evighedshungrende dybder. Af ufattelig stor nytte, såvel for de studerende der har fået lektier for på siden, som for undervisere og forskere og alle andre interesserede, er det gigantiske ordbogsarbejde der ligger bag siden. Når ordbogen er aktiveret, kan man ved at dobbeltklikke på ordene få korte definitioner samt henvisninger til andre digitale ordbogsopslag: Moths Ordbog, Kalkars Ordbog, Gammeldansk Seddelsamling og ODS. Jeg kunne ikke få ordbogsfunktionen til at komme med noget forslag til staveformen *wddragne* (på første side af Dietz 1529); om det nu er det initiale *w* eller bøjningsformen der volder knuder for algoritmerne, får stå hen. De øvrige stikprøver kom som de skulle, og var gode og nyttige.

En lige så interessant baggrundsfunktion finder man i editionen af nodematerialet. Det er tilgængeligt som facsimiler, men også i transskription til (tilnærmet) nutidig standard. Desuden er der også her indbygget en søgemaskine der gør det muligt at søge melodier og melodifragmenter frem. Med tanke på salmemelodiernes vildtvoksende baggrund er en sådan søgemaskine en ekstremt nyttig detalje. Melodierne blev dels hentet fra forskellige katolske kilder, dels fra folkelig sang, både den høviske og den mindre høviske slags. Hvis man er interesseret i at se hvordan en gregoriansk melodi eller en folkemelodi tager sig ud inden for materialet, eller hvis man vil fremsøge konkordanser inden for materialet, kan søgemaskinen levere en mængde forslag og muligheder og på den måde give en betydelig bedre udforskning af materialet end den gode gammeldags meditative ombladrning i lænestolens dyb.

Alle disse digitale muligheder betyder at udforskningen af materialet hjælpes frem på virkelig mange punkter. Mulighederne er allerede antydet i bogen, især i ordforrådsstudierne og de studier der inddrager variation i materialet. Jeg håber at fremtiden vil vise hvilket potentiale der ligger i dette stof.

Den bog som ledsager projektet, er blevet til ved at projektdeltagerne og medlemmerne af det rådgivende råd har bidraget til en bog hvis titel er blevet *Danske reformationssalmer i kontekst*. Der er altid en fare ved at påkalde kontekstbegrabet i en titel. Ubefæstede sjæle kunne eksempelvis håbe på at de fik den essentielle baggrund for reformationens salmesang gennem bogen. De får en hel del, men der er virkelig mange aspekter af den komplekse kontekst som ikke tages op til videre grundig forhandling undervejs.

Fire af artiklerne leverer virkelig fyldig baggrund for væsentlige delasppekter af materialet. Marita Akhøj Nielsens gennemgang af parateksten demonstrerer gennem sin virtuose kobling af de tilsyneladende trivielle paratekst-elementer med det kirkehistoriske forløb et samlet overblik over begivenhederne der fastslår det rum som hele projektet befinder sig i. Noget lignende gælder Konrad Küsters grundige behandling af redaktionsprincipper og organisation af det trykte i salmebøgerne og gudstjenesteregulativerne. Küster sammenholder forordningerne for højmesse i de danske tekster med tilsvarende tekster fra det tysksprogede område og leverer dermed et enestående fyldigt billede af hvordan en tidlig lutheransk højmesse kunne tage sig ud. Især de tyske kilder tegner et billede af en noget nær uforandret højmesse uden megen deltagelse af menigheden. Her er der langt større sprækker i det danske materiale, sprækker som måske ikke kommer ganske til deres ret i Küsters fremstilling. Hvis vi fx tager juledagsliturgien, skal menigheden synges i hvert fald fire sange (før og efter prædiken, efter nadver »Jesus Christus er vor salighed« og til slut »Et barn er født«), og endnu tre steder (introitus, sekvens og før nadver) er der valgfrihed mellem dansk og latinsk sang. Det skal dog ikke skjules at latinen fylder meget i liturgien.

I sin gennemgang af principperne bag omsætningen af nodematerialet i de digitale editioner til praktisk sang giver Bjarke Moe et fascinerende billede af hvordan tidens kollektive sang fungerede. Selv om noderne i originalerne er forsynet med differentiering med hensyn til længde og til dels taktangivelse, argumenterer han meget overbevisende for at der i virkeligheden ligger en mere fri, retorisk orienteret rytmeopfattelse bag nedtegningerne. Hvordan noderne så er blevet håndteret i praksis, kan vi ikke vide enormt meget om; og det er heller ikke Moes emne. Der er mange samtidige og senere beretninger om hvordan kirkesangen har lydt, og de tegner ikke et særlig smukt billede. Når ordet *skråler* senerehen kan bruges om en degn (Wad 1930 s. 74, jf. ODS), kan man se at den officielle leder af kirkesangen heller ikke har nydt de kunstforstandiges tillid. Men disse negative vurderinger fra udenforstående er langt fra det samme som at de der sang, har oplevet det de gjorde, som skrål, tværtimod. Her kunne musiketnografiske studier over folkelig kollektiv sang måske bringe os længere.

Den sidste artikel der giver et større perspektiv på baggrunden, er Bodil Ejrnæs' velfunderede gennemgang af salmen som genre, inklusive alle de kringelkroge som genren er løbet ind i. Ejrnæs slutter af med en omhyggelig gennemgang af Luthers brug af Davids salme 46 (45) som forlæg for »Vor Gud han er så fast en borg«. I de tidlige salmebøger fremhæves Luthers tekst gerne som en gendigtning, og det er derfor dybt interessant at se nærmere på hvad der er kommet med, hvad der er udeladt og hvad der er tilføjet. Ejrnæs' gennemgang er både meget fintmærkende og meget nyttig; hun viser hvordan Luther fikserer

på bestemte aspekter af den bibelske tekst, men lader andre og væsentlige sider af teksten ligge.

De øvrige artikler går snarere i dybden med delproblemer eller behandler problemer som står tangentielt til projektets kerne. To bidrag – Roman Hankelns »Overgangen: fire liturgiske kilder i Danmark-Norge 1519-1573« og Árni Heimir Ingólfsson's »The Reception of Hans Thomissøn's *Psalmebog* and Niels Jespersen's *Graduale* in Iceland« er interessante ved at vise hvordan det danske monarkis magtinteresser i form af de to officielle gudstjenesteforordninger, salmebogen og gradualet, blev modtaget og hvordan norsk og islandsk gudtjenestep praksis, for så vidt den kan udledes af supplerende håndskrifter og tilskrifter, til dels indoptog dele af det der gik forud. I sit bidrag behandler Dorte Duncker med vanlig sikkerhed ordforrådsproblemer og tilknyttede genreproblemer i salmerne, holdt op mod periodens øvrige versificerede danske litteratur, folkeviserne og den lidt oversete linje af 'danske viser', dvs. viser i håndskrifter og flyveblade som formelt ikke er folkeviser. Salmerne viser sig at have større affinitet til den sidste genre. Simon Skovgaard Boeck tager et meget lille, men litteraturhistorisk væsentligt hjørne af Thomissøns salmebog op, nemlig inklusionen af dele af nogle katolske Rosenkransdigte af Hr. Michael (trykt 1515; om hr. Michaels liv ved vi stort set intet, ud over at han var præst i Odense, og at han skal have fået opfordringen til at digte sine Mariadigte 1496, sml. Pedersen 2023). Artiklen er en karakteristik, ikke så meget af Hr. Michael, selv om der også peges på en del væsentlige sider af hans sprog, som af Thomissøns måde at revidere en tekst på. Simon Skovgaard Boeck kan demonstrere hvordan Thomissøn er en omhyggelig og stilbevidst redaktør, der ikke bare fjerner de mest katolske træk, men også arbejder for at bevare markante sider af den tekst der bearbejdes.

Antologien drejer over i en mere litteraturhistorisk retning med Pil Dahlerups »Renæssancepønitense« og Minna Skafte Jensens »Salmeparafraser og national propaganda«. Pil Dahlerups artikel behandler stil og indhold i Petrarcas syv pønitensedigte fra 1300-tallet. Det er fint udformet religiøs digtning, og ved reformationens komme var det også relevant for kunstnerisk bevidste mennesker at redde teksterne med videre. Pil Dahlerup viser hvordan Anders Sørensen Vedel oversætter disse tekster og diskret indbygger lutheranske elementer i dem. Berøringsfladen med den egentlige salmesang er ikke stærk, men i et forsøg på at danne et helhedsblik på periodens religiøse brydninger og den måde som ældre tekster er blevet genbrugt på, er teksten fuldt ud relevant. Noget lignende gælder Minna Skafte Jensens artikel om Hans Jørgensen Sadolins latinsksprogede gendigtinger af Davidssalmerne 127, 133, 47, 20 og 21. Formålet med at gendigte de bibelske tekster på prunkfulde latinske versemål kan synes noget tåget i dag, men bestræbelsen på at videreføre den klassiske oldtids raffinerede versekunst i

en gengivelse af det bibelske indhold er også et aspekt af den kulturtilstand som Thomissøns og Jespersens arbejder udsprang af; et forsøg på at forene de bedste træk af den kristne tradition med de bedste træk ved den hedenske oldtid. I dette tilfælde ser man ovenikøbet hvordan Sadolin indfører et dansk-nationalt præg på teksterne med at lade dem alludere til Frederik II's indsats i den nordiske syv-årskrig (1563-70).

Som nævnt indgår der en melodisøgningskomponent i hjemmesiden. Den er udarbejdet af Axel Teich Geertinger, og i antologiens sidste artikel gør han rede for baggrunden for editionerne af melodistoffet ved at pege på tekniske forskelle mellem vore dages notationssystem og datidens. Derefter følger en redegørelse for den tekniske opbygning af søgemaskinlet. Det er tydeligt at det er en vanskelig opgave der er blevet løst i forbindelse med den digitale edition, og der er gode grunde til at gratulere såvel manden der gjorde det, som editionsgruppen som helhed med det interessante resultat. Anmelderen må dog pege på en enkelt detalje som jeg kun vanskeligt kan affinde mig med. Det hedder s. 354 at man skal være opmærksom på »det særlige forhold, at nøglerne i de ældre notationsformer ikke nødvendigvis er oktavspezifiske, sådan som de er det i nutidig notation«. At nøglerne ikke nødvendigvis er oktavspezifiske i den ældre notation, er klart. I Jespersens *Graduale* optræder et par steder »duo pueri«, og fx s. 68 synger de efter en tenornøgle (C4) - for den tid en ret dybtliggende notation der forudsætter et leje som drenge ikke har behersket. Den samme observation kan gøres andre steder i perioden, fx *Piae Cantiones*, der er beregnet for drengene i latinskolerne, uanset at melodierne stort set hele vejen er noteret som alt (C3), tenor (C4) eller baryton (F3). På den anden side er moderne notation bestemt heller ikke altid oktavspezifisk. Noderne til melodierne i så forskellige værker som *De små synger* eller mine gamle udgaver af Bob Dylans sange gengives i almindelig soprannøgle (G2), og hvis man nu har en mandsstemme, forventes man at kunne finde et leje en oktav dybere. Hvis en fremtidig forsker ud fra noderne skulle tro at mr. Bob sang falset, vil vedkommende blive skuffet af den reelle lyd, for så vidt den har overlevet til den tid. Princippet er i virkeligheden ganske enkelt: al notation, i dag som i renæssancen, kan læses i vilkårlig oktav hvis den musikalske kontekst, fx flerstemmighed, ikke tilsiger andet. Så stor var forskellen mellem dengang og nu altså heller ikke. Når de gamle nøgler er bevaret i transskriptionerne på hjemmesiden, vidner det om stor filologisk iver, men ud fra et praktisk synspunkt havde man lige så gerne kunnet bruge vore dages universalnøgle, G-nøglen. Den læses og bruges i praktiske henseender på samme måde i dag som mandstemmenøglerne gjorde dengang. Den løsning der er valgt, er naturligvis fuldt acceptabel og filologisk sund, men sådan set ville der ikke have været noget i vejen for at gå mere pragmatisk til opgaven.

Sammenfattende må man nok konstatere at det drillesyge kontekstproblem hjemsøger bogens titel. Det er kun i fire tilfælde det overbliksskabende kontekstbegreb som bogen kan påberåbe sig. De fleste bidrag falder under det mere lokale kontekstbegreb: problemer som på den ene eller den anden måde er relevante videreudviklinger af projektets faglige hovedproblemfelt.

Har projektet da et fagligt hovedproblemfelt? Ja, i allerhøjeste grad, ville jeg mene.

Det hedder sig gerne at reformationen skabte nye muligheder i den kristnes religiøse liv og betød en frisættelse fra den nedarvede religion. Det filologisk-historisk-musikhistoriske studium af de tilgængelige kilder viser dog at gudstjenestens form var langt mindre revolutionerende end man gerne senere har villet have det til at være. Küster træffer formentlig sagen på kornet med denne bemærkning:

Unter den westlichen Konfessionen, die aus dem 16. Jahrhundert hervorgingen, war das Luthertum die einzige, die als liturgische Gesänge ein Erbe des 15. Jahrhunderts verwaltete. Das wirkt verständlich; denn *aus lutherischer Sicht wurde ja zumindest anfänglich die echte 'Re-Formation' einer einzigen, in sich homogenen Kirche angestrebt* (s. 111, min fremhævning).

Man ville kontinuiteten fordi den var vigtig for hele bevægelsens identitet. Det gav sig udslag i en række teologiske og liturgiske forhold som fx i en calvinists øjne og ører var det rene rod, men set indefra var alting på sin rette plads.

Det kan godt se mærkværdigt ud at den lutheranske reformation bevarede messen så intakt, for i mange kredse, især inden for de områder der senere blev calvinistiske, var der en heftig kritik af messen som sådan. Vi ved at en oversættelse af Nicolaus Manuels »Dialog om den syge messe« var i omløb; ikke blot er der bevaret et tryk af den, men ved en bestemt lejlighed alluderer Hans Tausen til den i en polemik (Friis 1945 s. 270). Men så syg var messen altså heller ikke, i hvert fald ikke når de danske reformatorer havde fjernet det gamle kanon-element (som Manuel nævner *expressis verbis*) og indsat noget nyt der passede med den lutherske nadveropfattelse. Luthers synspunkt var at messen var grundlæggende rigtigt opbygget og stort set hentet fra 'skriften'. Måske er det derfor Niels Jespersen er så flittig med at henvise til de relevante skriftsteder hvorfra de liturgiske tekster er hentet.

Selv adskillige af de latinske elementer i gudstjenesten fungerede som nævnt videre, hvilket i manges øjne sikkert er meget sært. Til syvende og sidst var kritikken af at folk ikke forstod teksterne i kirken, ganske livlig i reformationsårterne

og spillede en stærk rolle i polemikken mod katolicismen. Alligevel fastholder kirkeordinansen latinen og lægger en tydelig linje i fordelingen af sprogenes opgave. Der skal anvendes folkesprog, *in casu* dansk hvor det er nødvendigt for at sikre forståelsen, men fx i bispevielser skal der kun tales latin. Måske for at understrege over for borgerne at bispren skam havde en ordentlig uddannelse? Kirkeordinansen er også interessant ved at understrege kontinuiteten med fortiden. Et par steder nævnes det hvordan præsterne i givne situationer skal anvende en bestemt tekst, en bøn eller en salme, hvis titel angives på latin, men det tilføjes udtrykkeligt at den pågældende tekst skal fremføres på dansk (Fx Rørdam 1883 s. 56; 56f; 59; 78; 83). Det er næppe overdrevent at fortolke disse passager sådan at teksterne havde deres identitet uanset sprog, men at forskellige praktiske forhold kunne betinge brugen af enten det ene eller det andet sprog. Et andet sted i ordinansen instrueres hørerne i latinskolen i at overhøre i Luthers lille Katekismus på latin (Rørdam 1883 s. 54f).

Og salmesangen på modersmålet? Som nævnt havde de italienske lauda-sangere været i gang i lang tid, men det var ikke liturgisk bundet, og som fællessang var lauden nok uddød på Luthers tid. Luthers brugsanvisning til salmegenren, først trykt i Johann Walters udgave af flerstemmige salmemelodier, men sidenhen trykt op i Thomissøns salmebog, antyder ikke at salmerne skal bruges i kirken; det nævnes faktisk ikke med et ord. Derimod er salmerne anvendelige som alternativ til de droje folkelige viser der var i omløb: »Und sind dazu auch ynn vier stimme bracht, nicht aus anderer vrsach, denn das ich gern wollte, die jugent, die doch sonst soll vnd mus ynn der Musica und andern rechten künsten erzogen werden, etwas hette, damit sie der bul lieder vnd fleyschlichen gesenge los würde, vnd an der felben stat, etwas heylsamcs lernet, vnd also das guetc mit lust, wie die jugent gepaert, eyn gienge.« (Luthers forord til Johann Walters *Geystliche Gesang Buchleyn*, citat efter Kade 1878. På dansk: 'Og er også udsat med fire stemmer, ikke af nogen anden grund grund end at jeg gerne ville at de unge, som jo ellers må og skal oplæres i musik og andre gode kunster, havde noget, sådan at de kunne lade kærlighedsviserne og de kødelige sange være og i stedet lære noget sundt, sådan at det gode kunne gå ind med glæde, som ungdommen fortjener det.') Var det så fordi brugen i kirkerne var så oplagt at det ikke var værd at ofre ord på, eller var det fordi de firstemmige udsættelser af salmerne egentlig var en genre beregnet til mere eller mindre privat andagt og musikalsk øvelse? Problemet er nærmest uafgørligt for Luthers epoke, selv om firstemmig menighedssang i kirken vitterligt er dokumenterbar fra nyere tid. Og i øvrigt døde de djærve folkelige flerstemmige sange heller ikke ud, men blev fortsat bragt på markedet af gode lutheranske udgivere som Georg Forster og andre, der åbenbart ikke havde læst Luthers forord til Walters udsættelser ordentligt.

Hvad jeg her har skitseret, er måske snarest et program for de problemer som vi kunne forske videre i. Et så omfattende materiale som det der nu er præsenteret på DSL's hjemmeside og i bogen fra projektet, fortjener at blive udnyttet til videre studier, fx tilbageblik til den katolske brug af teksterne eller sammenligning med andet materiale fra Østersøregionen. Helt oplagt er det at kaste et blik på *Piae cantiones*.

Henvisninger

Friis, Oluf: *Den danske Litteraturs Historie*. København 1945

Jacobsen, Lis (udg.): *Peder Palladius Danske Skrifter* (Visitatsbogen). København 1925

Kade, Otto (udg.): *Johann Walther (1496-1570): Wittembergisch Geistlich Gesangbuch*. Berlin 1878

Pedersen, Vibeke A.: Hr. Michaels Mariæ Rosenkrands i *Dansk litteraturs historie* på lex.dk. Hentet 3. august 2023 fra https://danskhistorie.lex.dk/Hr_Michaels_Mari%C3%A6_Rosenkrands

Holger Fr. Rørdam: *Danske kirkelove samt udvalg af andre bestemmelser vedrørende kirken, skolen og de fattiges forsørgelse fra Reformationen indtil Christian V's Danske Lov, 1536-1683, første del*. København 1883, s. 40-133

Wad, Gustav Ludvig: *Breve fra Greve Christian Rantzau til Hans Gram*. København 1930

Wilson, Blake: *Music and Merchants. The Laudesi companies of Republican Florence*. Oxford 1992

Henrik Jørgensen

Jonas Nordin (red.): Kodex. Boken i medeltidens Sverige. Lund, Mediehistoriskt arkiv 2022. 604 sider. ISBN 9789198580068. Vejl. pris 235 SEK.

Hvorfor skal *Danske Studiers* læsere orienteres om at der er udkommet en bog om middelalderens svenske bogkultur? Da *Den medeltida skriftkulturen i Sverige. Genrer och texter* udkom i 2010, affødte det ikke en anmeldelse. Hvorfor da nu? Det er der flere grunde til. Den foreliggende bog har et bredere sigte end forgængerens, og den er skrevet af en bredere kreds af forskere. Foruden nordiske filologer (der dominerer 2010-antologien, enkelte går igen) medvirker flere latinister, historikere, en bog-, en kunst- og en musikhistoriker foruden en arkæolog. Det brede sigte gør at flere af bogens kapitler er umiddelbart anvendelige også i dansk sammenhæng. Det gælder fx Patrik Åströms lange og detaljerede redegørelse for

»Bokproduktion – material och teknikker«, Elisabet Göranssons historiske fremstilling af palæografien, Eva Lindqvist Sandgrens og Janken Myrdals to fine kapitler om bogmaleri og figurative motiver heri, Jonas Carlquists tankevækkende overvejelser over »Läsning och användning av böcker« og Anders Winroths informative kapitel om kanonisk ret.

Andre kapitler behandler nok særsvenske forhold, men fordi der gerne viser skyldig reverens for den gennemstrømmende latinitet, og fordi den svenske og danske bogkultur ligner hinanden, og fordi dansk litteratur på en række punkter står i gæld til den svenske, er også disse kapitler nyttige i dansk sammenhæng. Det gælder således Roger Anderssons introduktion, Ingela Hedströms præsentation af den allestedsværende religiøse litteratur, Massimiliano Bampis kapitel om skønlitteratur og krøniker og Elin Anderssons om inkunabler. Det gælder også to små kapitler af Karin Lagergren og Anders Piltz hhv. om musikhåndskrifter og videnskabelig litteratur. Tre kapitler falder i øjnene i en erklæret boghistorie: Alessandro Palumbos om runeskrift, Peter Ståhls om diplomer og Erika Kihlmans om kalendarier. Forklaringen på de to førstes medtagelse fremgår af et forord: »*Kodex* har ambitionen att vara en sammanhållen och vetenskapligt uppdaterad handbok om böcker och skriftkultur i medeltidens Sverige« (s. 9). Til belysning af skriftkulturen er de tusindvis af diplomer uundgåelige, og som vidnesbyrd om en anden tradition end den latinbårne er runerne det naturligvis også. Da forskelle i helgenfejring i kalendarier kan afsløre håndskrifers proveniens, er det også oplagt kort at præsentere denne tekniske tekststart i en boghistorie. Kun ét enkelt kapitel – Lena Strids om læse- og skrivekundskaber – lover mere end det holder.

Bogen kan også tjene som inspiration til lignende studier. Fredrik Charpentier Ljungqvist præsenterer en klyngeanalyse af de svenske landskabslove og Magnus Erikssons landslov. Den antyder nye sammenhænge mellem teksterne og kunne fortjene at gentages med dansk materiale.

Inspiration er der også at hente i Jan Brunius' meget korte kapitel om fragmenter, der bygger på hans årelange forskning i pergamentomslag. Til hans monografi *From manuscripts to wrappers* (2013) henvises der flere steder i bogen. Fragmentologien, et forskningsfelt der har nydt godt af de digitale muligheder, giver forskningen rig mulighed for at korrigere billedet af middelalderens litteratur, læsning og bogkultur sådan som det gengives af de bevarede håndskrifter og bogsamlinger. Den store mængde er i sig selv interessant. Brunius regner med ca. 23.000 fragmenter fra i alt ca. 11.000 forskellige håndskrifter (s. 30). Til sammenligning regner Jonas Nordin i sit kapitel, »Bibliotek och boksamlingar« (s. 476), med at Vadstena klostets bibliotek, det formentlig største i middelalderens Norden, rummede mellem 900 og 1350 bøger. Tilmed er ifølge Brunius' oversigt (s. 31) 49 % af håndskrifterne ældre end

1300. Der er fire dansksprogede håndskrifter der er ældre end 1300.¹ Fragmenterne vidner altså om en udbredt – og tidlig – bogkultur, på latin.

På samme måde kan Jonas Nordins nævnte kapitel også gerne inspirere til ny forskning. Den grundige redegørelse for bevarede og tabte bogsamlinger ved domkirker og i klostre og brugen af testamenter til vidnesbyrd om håndskriftcirkulation indbyder til lignende studier for Danmarks vedkommende. Med den nylige retrodigitalisering af *Diplomatarium Danicum* og *Danmarks Riges Breve* er også den slags studier lettet betragteligt.

I det hele er *Kodex* en velformidlet, spændende, lærerig og flot illustreret bog. Da den tilmed rummer 11 siders ordforklaringer, kan den meget vel blive en praktisk håndbog. Desværre er langt fra alle termer (og navnlig savnes en del kunsttekniske) optaget blandt ordforklaringerne. Men det kan det omfattende register til dels råde bod på. Hertil kommer at bogen er frit tilgængelig som pdf fra Lunds universitets hjemmeside.

Det omtalte forord præsenterer *Kodex* som »en första fristående volym av en planerad svensk bokhistoria i tre delar«. Der er grund til at glæde sig til de kommende bind, navnlig hvis den brede tilgang med fokus på bog og skriftkultur, den høje faglige standard og det rige illustrationsniveau holdes.

Simon Skovgaard Boeck

Johan de Mylius: Elleskovs mysterier og andre udflugter i dansk litteratur.
Odense, Syddansk Universitetsforlag 2022. 325 sider. ISBN 9788740833997.
Vejl. pris 239,00 kr.

Måske kender man *Lilien paa Marken og Fuglen under Himlen*, Søren Kierkegaards opbyggelige taler fra 1849. Johan de Mylius indleder sit skrift *Elleskovs mysterier* med at minde om, at astronauten Andreas Mogensen medbragte dem på sin rumrejse i 2015. Mylius' bog drejer sig nu mest om mindre kendte tekster og temaer, med hovedvægt op mod og hen over 1800. Forordet argumenterer energisk for sådanne udflugter i egne af litteraturen, der kan give ny indsigt i

¹ Britta Olrik Frederiksen, »Dansksprogede bøger fra middelalderen – i tørre og mindre tørre tal«, *Levende ord & lysende billeder. Den middelalderlige bogkultur i Danmark. Essays*, red. af Erik Petersen. Det Kongelige Bibliotek, 1999, s. 157.

og udblik over, og især nuancere, det måske kendte. Tekstens budskab er jo, at man ikke skal bekymre sig, men ad en længere omvej bekymrer Kierkegaard sig en del om »digteren«, hvis ophøjede stilling i romantikken som bekendt bød ham inderligt imod, fordi den blev båret frem af *ønsket*. Han er »på ønskets afstand af virkeligheden«. Men virkeligheden skal *villes*. Med billedet af fuglen indskrives Kierkegaard, som Mylius nu dokumenterer, sin romantikkritik i en sammenhæng tilbage til Herders *Volkslieder*-udgave og Arnim og Brentanos *Des Knaben Wunderhorn* (»Wenn ich ein Vöglein wär«). Mylius følger fuglens flugt ad det Staffeldt'ske spor via fantasierotiske digte af Ingemann (»Ønskerne«) og Winther (»Flyv, Fugl, flyv«, som citeres, fordi den i vor tid angiveligt er »så godt som ukendt selv for danskstuderende«), der insisterer på afstandens produktive fastholdelse. Og P.L. Møller (»Længsel«). På vejen tilbage til Kierkegaard passerer Mylius H.C. Andersens »Lykkens Kalosker«, førsteversionen fra 1838, om ønskeopfyldelsens forbandelser, en besk kommentar til et fremherskende romantisk tema. Et afsnit drejer sig jo om Kopistens digterdrøm om at være en fugl. Som bekendt kommenterede Kierkegaard teksten, han kunne mere end Andersen, han kunne »fortælle Eventyret om Skoen som trykker« (om han altså ville).

Den følgende afhandling har lagt titel til bogen. Jens Baggesen sammenflikker på frustrerende vis biografi og fiktion, eksemplificeret ud fra nogle rimbrev til nære venner. Afsæt tages i den poetiske epistel »Min egentlige Genialitet«, stilet til en odenseansk ven, kammerjunker von Benzon, en glad gut med lyst og midler til at sponsorere digteren, der trods en god hyre fra professoratet i Kiel fører sig frem som forhutlet. Også med sideblik til Grundtvigs Baggesen-kritik: at han pjattede med sin genialitet, digtede om vellyst med skønne hyrdinder snarere end om guddommelig nåde. I samhu med venen, libertiner i fynsk småformat, som i en fælles parisisk fortid gjorde vel mod »Næstinden« uden grønt lys fra præsten.

Gåden beror på dateringens noneksistente stedsangivelse, Elleskov. Mylius inddrager et rimbrev til Friederike Brun, der netop hedder »Elleskovs Mysterier«, og konkluderer, at talen er om Antvorskov, hvor Baggesen også havde en fin kontakt og i øvrigt kurtiserede vedkommendes datter og således på æstetikervis nød smulerne fra »Kierlighedens Himmel-Bord«. Fru Brun formodedes at være med på noden, hun havde jo dresseret sin datter Ida til at indtage plastiske dansestillinger for sit finkulturelle salonpublikum. Elskov, jo, men æterisk.

Fra de lave danske egne svinger vi os i det følgende essay til Gudhjem, for så vidt som det græske gudehof jo i *Parthenais* (Baggesens på tysk skrevne hovedværk, efter Mylius' formening) er flyttet til Berner Oberland. Et heksameterepos, der som bekendt skildrer digteren Nordfranks bjergvandring sammen med tre

unge kvinder og hans sluttelige bestigning af Jungfrau-bjerget – i Albrecht von Hallers efterfølgelse. Hallers datter, siden Baggenses hustru, var en af nymferne. Også her blander sig nemlig et forløb hjemlet i biografien med en subtil mytologisering, funderet ikke blot i græcitet, men også i frimureri. Og formelt i videreførelse af J.H. Voss' *Louise* og Goethes *Hermann und Dorothea*. Og åndeligt i trit med Winckelmanns klassicistiske *Nachahmungsforderung*.

Baggesens epos udkom i 1803, udvidet i 1806, revideret i 1819 og på dansk i 1965. Bemærkelsesværdigt nok er 1806-udgaven ligesom Oehenschlägers *Digte* trykt med antikva, endda med små begyndelsesbogstaver. Altsammen omhyggeligt udredt af Mylius og bragt i relation til digterens »europæiske ambition«, der som adskilligt andet gik i vasken. Det radikale *Kleinschreibung*-eksperiment kan være tænkt som en reverens for romersk-klassisk litteratur eller tværtom som en bekendelse til den franske revolutions lighedsideal (en »omvendt Blixen« derved, at hun jo opfattede 1948-reformen som udtryk for »ren lighedstrang«). Et berømt og interessant paralleltilfælde er Jacob Grimms 1854-fortale til *Deutsches Wörterbuch*. Det kom der som bekendt intet ud af. Hitler gav endda den gotiske skrift en *revival*.

Selve værklæsningen forsøger at holde sig efterrettelig, hvad Goethe senere lod sin homunculus (i *Faust*, 2. del) fordrer: »Das Was bedenke, mehr bedenke wie.« Angiveligt i modsætning til, hvad Anna Sandberg gør i 2015-afhandlingen *En grænsegænger mellem oplysning og romantik*. Eposet er ikke meningstilkendegivelse, men »en medial tiltale, et selv bærende sprog, et andet liv«. Ganske vist går turen ad genkendelige stier, men den går også for Nordfranks vedkommende fra forelskelse og erotisk fascination til »hellig og høj kærlighed i den himmelske Venus Uranias tegn« – og til digterisk indvielse. I fakticitetssammenhængen celebrerer eposet Baggenses dybe kærlighed til Sophie von Haller på et tidspunkt, hvor han var et par år inde i sit andet ægteskab. Med de fiktive navne (Myris, osv.) indskrives teksten sig i den sene oplysnings idyldigtning. Og guderne, de er flygtet ud af Osmannerriget til just denne egn og har menneskeliggjort (borgerliggjort) sig – og indlæst sig i samtidslitteraturen, som nu Schillers »Die Götter Griechenlands«. Modspillet til den høje flugt – tekstens ironi, altså – sørger fristerguderne Eros og Hermes for (for nu ikke at glemme Svimmelen, som H.C. Andersen genbrugte i »Isjomfruene«). Det aspekt af digtet havde Aage Henriksen, ifølge en afsluttende note, intet organ for.

En anden digter, som Mylius under en *revival*, er førromantikeren C.A. Lund (1763-1833), »den meget afdøde«, som H.C. Andersen i *Vignetter til danske Digtere* (1832) lagde i graven i utide. Andersens vignet refererer en passant til Lunds digt »Landsbykirkegaarden«, som knytter sig til den engelske tradition med Thomas Grays »Elegy Written on a Country Churchyard« som hovednummeret.

Det Smagende Selskab udskrev i 1783 en konkurrence om et stykke beskrivende poesi om Jægerspris-egnen, hvilket Lund responderede på og høstede laurbær for. »Lunden ved Jægerspris« skildrer Færgelunden, hvor man på den tid opstillede Wiedewelt'ske mindestøtter for »store mænd« og opkaldte en oldtidshøj efter enkedronningen, yndigt og tankevækkende. Mylius konkluderer: »Ingen anden dansk poet fra både før og efter 1800 har givet et så dejligt og levende maleri af Guds natur og sjællandsk sommer på landet.« Digtet lettede karrieren. Lund blev efter langvarige studier præst, senest i Keldby på Møn. Han fik også en plads i Bakkehuskredsen. Knud Lyne Rahbek dedicerede sine *Samlede Digte* til ham, og hustruen klargjorde hans digte til udgivelse (de udkom dog først – i en anden redaktion – efter hans død). Parret aflagde årlige sommerbesøg i præstegården på Møn. I det særegne Bakkehussprog blev Lund kaldt Moenas Flaccus (Møns Horats). Ud over den poetiske samstemthed med de romerske bukolikere orienterede han sig grundigt i græsk oldtidslitteratur og oversatte Theokrits idyller.

Mylius gør tilsidst særlig opmærksom på to digte, som aftrykkes: tankedigtet »I en stierneklar Nat«, der er »en magtfuld sammenfatning af en hel tidsalders syn på verdens, livets og universets orden og sammenhæng«, og stemningsdigtet »Indvielse til Glæden, i min Løvhytte«, der rummer »essensen af hans lyrik«. Modsat Rahbek, der »gemmer sig bag vedtagne genrer og roller«, sætter Lund »sig selv i spil«, så man »fornemmer hjerteslaget i hans ord og bevæges af hans inderlighed«. Et forslag, altså, til en justering af litteraturhistorien.

Fra Adam Oehlenschlägers fortælling *Eremiten* stammer digtet »Lær mig, o Skov, at visne glad«, der som bekendt (via en digtantologi »for Børn og barnlige Sjæle«) med hjælp fra J.P. Mynster (og Ingemann) har sneget sig ind i salmetraditionen (hvor den stadig residerer: *Den Danske Salmebog*, nr. 537), bl.a. ved at ændre »Min Mester, Lærer« til »Min Herre, Frelser«, altså bort fra den sene oplysningstids frimurer(mester)agtige anstrøg, men trods alt ikke bort fra den tydelige forankring i forestillingen om, at naturen *belærer* om det ekstranaturlige (skaber, frelser, udødelighed). Dybest set agtede Oehlenschläger vel mere på, hvad der stod i Naturens Store Bog, end hvad Den Hellige Skrift ville have menneskene til at tro på; *natura docet*, som det hed. Schelling citeres for at have kaldt Oehlenschlägers livsopfattelse sund og brav, men ikke så dybtstikkende. Hans tyske gendigtning, mere traditionel i sprogbrugen og mere 1700-talssentimental, vel fordi målsprogets forventningshorisont ligesom tilsiger det, inddrages. Læsningen indspinder grundigt og følsomt digtet i et tæt net af traditionsbundne mønstre, med reference endda til den tyske baroklyriker H. Brockes' 5.500 sider om »irdisches Vergnügen in Gott«.

Det Kongelige Teater jubilerede jo samme år, som Treårskrigen brød ud. Henrik Hertz advarede i en »polemisk Comedie« til lejligheden imod at slukke for

»Lyset fra Weimar« – hvilket er titlen på bogens bidrag til den ikke specielt omfattende udforskning af Goethes rolle i dansk litteratur (Mylius anfører en skræmmende mangelliste). »Vi har øst af et Væld, der i Weimar sprang«, var selvfølgelig argumentet (som også efter verdenskrigene). Den litterære guldalder var rigt befolket med beundrere, meningsfæller, efterlignere og kloner, og *Wilhelm Meisters Lehrjahre* fik en hel særdansk flåde af dannelsesromaner i sit kølvand. Forud gik jo imidlertid *Werther*-receptionen, som ikke afficeredes af cancelliets oversættelsesforbud. Rahbeks Darby var en ren paradefigur, hos Ingemanns *Værner* kulminerer passionen i selvmordet, mens Sibberns *Gabrielis* klarer sig igennem til samfundsnyttig livsførelse (og i fortsættelsen antræffes som noget nær en Weimar-goetheaner). Mylius noterer i farten det signifikante i, at Mynster i spidsen for den danske kirke kunne beundre den antiklerikalisme, som pikerede andre af tidens etisk stemte, især Ingemann og Kierkegaard. Ellers: Goethe »inkarerede et livsideal (...) i dets rigeste maksimum, en humanitetens fylde, som hans værker er brudstykker af og spejlinger af«, men også »synliggørelsen af, at digtningen (...) kunne og måtte indtage en førerstilling i samfundet«. Som vidnesbyrd om denne hegemoniske guldalderoplevelse citeres to unge: H.C. Andersen (det er ved sin »mægtige Griben ind i Menneskelivet, at Goethe er og bliver saa stor«) og Kierkegaard (»Goethes Digter-Existent var saa stor, at han fik sin Digter-Tilværelse til at congruere med sin Virkelighed«). Siden dømte de anderledes. Andersen var dog før krigsudbruddet i 1848 lige ved at blive tilknyttet det arvestorhertugelige menageri i Weimar.

Da Steffens havde introduceret romantikken, gik han videre med Goethe. Hvad han sagde, vides knap nok, men Mylius pointerer den »samtidige« påvirkning, som kan ses i Oehlenschlägers *Poetiske Skrifter*, hvor jo fortalen fastslår, at den sande kunstner karakteriseres ved »Harmonien og Ligevægten af Siælekræfterne« og ved den »Circumspection«, der gør enkeltdelene til »Lemmer af det Hele«. Herfra bevæger digterkongen sig via nationalromantik til biedermeier, med Goethes idyl om Hermann og Dorothea som reference. Men i *Poetiske Skrifter* udkastede han også dannelsesromanens treleddede koncept. Genren lod vente på sig, indtil hegemonien ikke mere var selvfølgelig og måtte forsvares. Mylius kan følgelig pege på en forskel mellem *Lehrjahre* og det danske afkom. »Goethes roman er en åben form, hvor [den uformodede] erfaring opsuges og udskilles«, mens målet i vore dannelsesromaner »er givet på forhånd og findes i og med en tilbagevenden, på et højere niveau, ganske vist, men det er til stede i og med begyndelsen, immanent til stede i afsættet«. Finaldeterminisme, kaldte man det engang. Et særtilfælde frembyder Thomasine Gyllembourgs hverdagshistorier. F.eks.læner *Extremerne* sig op ad dannelsesromanens trefasede struktur, mens f.eks. *Ægtestand* henter inspiration i Goethes *Die Wahlverwandschaften*.

Mylius følger i al korthed traditionen til dørs. Goethe-affinitet er der knap nok tale om undtagen hos Karen Blixen i den fantastiske fortælling »Digteren«, hvor skildringen af justitsråd Mathiesens møde med olympieren i Weimar passende kan sammenlignes med Oehlenschlägers erindring om sin afskedsaudiens: »Herr Geheimeraad! tillad mig at sige Digteren Goethe for evig Levvel.« Det forbliver ejheller ubemærket, at en række kulturskribenter på den litterære sidelinje har været engageret i »en personlig, ideologisk og kulturkritisk stillingtagen til fænomenet Goethe«: Georg Brandes, Johannes Jørgensen, Vilhelm Andersen, Carl Roos, K.F. Plesner, Vilhelm Grønbech – og Aage Henriksen (»åndelig fadder til en hel generation af yngre litteraturforskere«).

»Sælsomme fortællinger« afhandles over 70 sider – historier altså om overnaturlige hændelser, spøgelse og gengangere, hvad man i dag gerne kalder *fantasy*-litteratur. Over fem sider kæmper Mylius bravt for at udrede handlingen i Thomasine Gyllembourgs hverdags(!)historie »Slægtskab og Djævelskab«, hvori fortiden tilkendegiver sig i hvide ligklæder – blot for at konkludere, at teksten viderefører 1700-talssentimentalismen: »Følelsernes og lidenskabernes tid, men holdt i tømme af det borgerlige samlivs normer og en almen religiøsitet.« Og dog: på et psykologisk niveau og underbygget af græsk-mytilogiske referencer viser teksten fremefter mod en traumatik funderet i barndommen og i den borgerlige families underkastelsesfordring. En guvernantehistorie, altså, overtrukket med lidt græsk-kulturel dannelse og sukret med »mild religiøsitet«.

Mylius regner med to hele romantiske digtere og to kvarte: Staffeldt og Ingemann – og Oehlenschläger og Hauch. Ingemann yndede at fortælle spøgelseshistorier og at skriftliggøre dem. Han troede selvfølgelig på ideernes verden bag den håndgribelige, men også på, hvad han kaldte »de aandelige Phænomeners Verden«, en mulighedsverden, som man kan tilegne sig eller blive sindssyg af at fornægte. Ingemann har selv gjort rede for »Forholdet til det Religieuse, Overnaturlige og Vidunderlige« i sin selvbiografi.

To korte og en længere tekst, ud af ganske mange, analyseres. »Niels Dragon« er en egentlig gyser, henlagt til skeletkogeriet på Frederiks Hospital og spundet over mødet mellem Don Juan og kommandanten. »Familie-Synet« følger et stamhus' historie. Synet dukker vanvidsbefordrende op ved generationsskifterne (på grund af en fejldisposition i en fjern fortid), og hvor Ingemann sideløbende driver kulturkritik, med kronologisk præcision og drøje hug f.eks. til Goethe og Heiberg (og dermed til »Formskærrelauget«) – indtil endelig forløsningen sætter ind, fordi den nye mand er »åndeligt forberedt«. Som kunsthistoriker i Rom har han »gjenvakt Interessen hos Mange for den i de senere Aar tilbagetrængte Idealisme og Romantik i Konsten«. Den tredje analyserede tekst, »Det hemmelige Vidne«, er henlagt til 1816, det år, hvor kongen lovliggjorde eksperimenter à la Franz

Mesmer mod indberetning til Sundhedskollegiet. Altså magnetiske behandlinger, parapsykologi, m.v.

I Vilhelm Bergsøes *Gjengangerfortællinger* fra 1872 er spøgeriet ikke påfaldende og nok også grebet an med ironisk distance, så Mylius hæfter sig i stedet ved, at i hvert fald den »italienske« fortælling rummer impressionistiske stiltræk *avant la lettre*. En epigondigter altså »på vej ind i en ny verden«. I denne træffer man Henrik Pontoppidan, der medtages for et par titlers skyld, hvori det spøger. Men røsterne kommer nu mest indefra, evt. projiceret ud i landskabet i en basilisks skikkelse (eller som et ekko, da Lykke-Per under Alpererejsen skyder til måls efter et krucifiks). Også Herman Bangs *Sælsomme Fortællinger* kommer »fra Sjælens ukendte Egne«, men nu altså forfattersjælens – og på en måde, der ifølge Mylius kalder på en om- eller opvurdering: novellerne er »et grænseoverskridende nybrud i både Bangs egen produktion og set i relation til, hvad der ellers rører sig på samme tid i dansk litteratur«. Uundgåelig i sammenhængen er naturligvis Thit Jensen, der skrev nogle af sine historiske romaner så at sige i samarbejde med hovedpersonerne. Alligevel véd vi, efter Mylius' opfattelse, at de ikke er »rigtige«, men »opfundet til lejligheden«. Det kan man også under en anden vinkel sige om svindelgespensterne i broderen Johannes' Amerika-romaner, som ikke omtales, selvom Mylius runder den spiritistisk-okkulte interesse omkring 1900 og udpeger et par af tidens profeter. Derimod fremdrages Karen Blixens »Et Familieselskab i Helsingør«, hvori de to visne søstre de Coninck får en konversation i stand med deres døde, dog ganske levende bror. Sidste punkt på dagsordenen er Annegret Friedrichsens roman *Porcelænskvinden* (2012), henlagt til Frederiks Hospital, hvor jo Niels Dragon og Søren Kierkegaard på hver sin vis døde.

Den følgende artikel, »Kierkegaard selv eller det opbyggelige i sproget«, problematiserer den standardopfattelse i udforskningen af filosofien, at han med de pseudonyme skrifter listeligen forførte sine læsere ind i det religiøse, mens han i de opbyggelige talte som sig selv, og altså »talte sandt«. Opbyggeligheden er, anfører Mylius, »en fiktiv stemme blandt andre fiktive stemmer i forfatterskabet«, hvilket han underbygger ved at se på sproget og stilen – meget mere håndfast og konkret, end især F.J. Billeskov Jansen og Aage Henriksen har gjort det i betydelige undersøgelser fra 1951 og 1954. Kierkegaard excellerer f.eks. i særprægede og gammelmodige ordformer (*retteligen, herligen, underfundigen, osv.; bestede, beknytte, forskærtse, osv.*). Former drysset hen over teksterne »som sukker, der drysset ud over en portion jordbær«. Og maneren har han vel at mærke, via Mynsters betragtninger fra 1833 over troslærdommene, fra de bibelske apostelbreve. Konklusionen er altså den stik modsatte af den, som Alastair McKinnon for 50 år siden sigtede imod med *The Kierkegaard Indices*, som i øvrigt er blevet overflødiggjort af online-versionen af Søren Kierkegaards *Skrifter*.

Bogens to sidste afhandlinger fokuserer på Gud og hvad hans er. »Guds litteraturhistorie« har afsæt i tanken om hans uforanderlighed, som jo problematiseres f.eks. af salmebogen som habitat for en ganske omskiftelig Gud. Men hvorom alt er, så hersker der enighed om omskifteligheden i det skabte, nedbrydningen, elendigheden, lidelsen, døden. Altsammen fordrer det et modbillede, en soliditetsinstans, en uforanderlighedsgarant – en Gud, altså. Med Enevælden og Kongeloven reguleres forholdet, så monarken rykker ovenud af ordenen, magten guddommeliggjort og monarkiet eviggjort, mens undersåtterne bliver, hvad Kingo et sted fristes til at kalde livegne, altså absolut forpligtede over for kirken, dog også inde under dens beskyttelse. Konge og dronning symboliseres ved sol og måne.

Hos Brorson og pietismen forskyder gudsbilledet sig fra hersker til fader; den uforanderlige skifter identitet, i hvert fald hvad angår billeddannelsen, der bliver mere »nytestamentlig«. Holberg advarer dog imod, at man løber Gud på døren med småting; man må holde afstand. Brorson beder om, at kongeglansen må bero på fromhed, han antager altså en mulig foranderlighed. Jesus bliver en art Guds-agent, som antræffes i familjerummet, ja, i fødestuen (i »Mit Hierte altid vancker«). Selv Gud Fader mildnes og forskyder sig fra Sinai mod Golgatha. Også mennesket forandres, indskrives i »en proces, som Brorson og herrnhuterne kunne udstanse i en række stationer, vi skal tilbagelægge, gennem omvendelse og kamp til sejr«. Altsammen bragt til mangfoldige udtryk i Erik Pontoppidans pietistiske salmebog, som i tidens fylde, nogle årtier senere, da »et selvbevidst borgerskab under en oplyst, faderlig enevælde« havde konstitueret sig, måtte vige for Guldbergs og Balles salmebøger, der begge sætter Brorson på vågeblus. Den første domineres af den siden oversete Birgitte Boye, på vegne af den genfundne almægtige skaber og opretholder, hvis værk er det bedste af de mulige, og som – støttet af frimurervæsenet – kan udvikle sig mod fuldkommenhed. Den anden, mere entydigt funderet på den borgerlige fornuft, blev af nogle opfattet »som en fad og flad rationalistisk ukristelig salmebog«. Dens kedsommelige belæring lagde, antyder Mylius, låg på eller måske gift for romantikken – den nedkøles, udvandes, biedermeiseriseres.

Længere forfølger Mylius ikke »den gensidige spejling mellem de to regimenter, den himmelske og den jordiske«. Dog gør han nogle vigtige randbemærkninger, før han når frem til Kierkegaards rammesættende tale fra 1851 om »Guds Uforanderlighed«, om Mynsters førnævnte *Betragtninger* og især om Ingemanns og Grundtvigs forvaltning af arven efter Brorson. Mynster supplerer de traditionelle gudsegenskaber med »allestedsnærværende«, utvivlsomt som et udslag af ungdomsfascinationen af den tyske romantik i Steffens' aftapning, nu afstandtagende: panteismens allestedsnærværende gud kortsluttede forskellen mellem ondt og godt og afskaffede fri vilje og individuelt ansvar. Til gengæld føler Mynster dybt i sin sjæl, at Gud er almægtig.

Det er den inderlige tone, som de romantiske salmister griber fat i. Gud er den kærlige far, der utrætteligt tager sig af menneskebørnene, som i tidens fylde kan flytte ind i hans hyggelige bolig og omgås venner, som ingen sinde mødes skal for sidste gang. Disse ord skrev vennen J. Schiørring, mens Grundtvig selv om »vort Fædreland« skrev linjerne: »Saa frydelig der til evig Tid / Med Venner i Lys vi tale.«¹ Også hos Ingemann er Gud en faderskikkelse, der assisteret af engle gør det trygt og hjemligt for sine børn og ånder dem på øjet, når de græder. Med disse to »er alt sagt og billedliggjort«, hvorfor resten nødvendigvis er stilhed. Men Gud har fået i hvert fald en begyndelse til sin litteraturhistorie.

Endelig: »Se, støvet kan bære!« I jødisk religion er livet som bekendt en af-fære »mellem intet og intet«. I kristendommen er nåden kommet til, muligheden for, at støvet kan bære. Kroppen forstøver, sjælen finder en udvej, forsikres vi om hos Sthen og Kingo. Hos Brorson bemærkes en moderat forvaltning af billedkomplekset, mere moderat end f.eks. i Johannes Ewalds *Adam og Ewa*, hvor Eva ganske vist følelsesmæssigt »higer ud over fornuftens (og Guds) orden« mod det guddommelige udspring. Mennesket har i denne opfattelse under sit fald bevaret en guddomsgnist i sig, som kan holde det på sporet. Hvilket naturligvis udfoldes just i den ode, hvorfra overskriften stammer, den om »Rungsteds Lyksaligheder«, hvori han – med ord fra *Levnet og Meeningen* – som ørnen river sig løs fra »sit tungere Støv« og opstiger mod »de sande Dyders Kilde, de rene Glæders Udspring«. Hvilket også, som i *Parthenais*, indebærer en helliggørelse af driften.

Støvet i denne mening vejres herefter hen, undtagen naturligvis hos den store traditionsforbruger Grundtvig. Mylius har opgjort, at 22 af hans tekster i *Den Danske Salmebog* baserer sig på billedet af mennesket som støv. Men herudover henviser han til det kendte sted i forordet til 1832-udgaven af *Nordens Mythologi* om, at mennesket »er ingen Abekat«, men »en mageløs, underfuld Skabning (...), et guddommeligt Experiment, der viser, hvordan Aand og Støv kan gennemtrænge hinanden (...)«, hvormed Grundtvig indskrives i (og af Mylius hermed endegyldigt indskrives i) den brede, udbredte traditionssammenhæng, hvor den kristne forestilling om det gudskabte menneske forbinder sig med den romantisk-idealistiske dannelsesstænkning om mennesket, der skaber sig selv.

Elleskovs mysterier er ikke fri for redundans, men sådan er det jo ofte, hvor videnskabelige artikler finder sammen i en bog. Den er imidlertid en meget ordentlig bog, hvis få fejl især fjæler sig i noterne. Et personregister ville have gjort den

1 En personlig erindring: o. 1970 var jeg hjemme i Højbjerg vært for professor Carl Fehrman fra Lund. Midt på Oddervej, *of all places*, klargjorde han forskellen mellem svensk og dansk litteratur: ingen svensk digter kunne have skrevet versene »Som Hønen klukker mindelig, / Saa Kirke-Klokken ringer; / O kommer, Smaae, nu brat til mig! / Se, hvor jeg breder Vinger.«

mere brugervenlig. Men først og fremmest er der tale om en bog, der placerer sig i en klassisk-humanistisk lærdomstradition, en klog og nuanceret fremstilling af emner og problemkredse set i nye, tildels overraskende belysninger. En bog også om fortrængte, oversete eller glemte emner. Den knytter en forbindelse bagom en omfattende forskningsindsats på H.C. Andersen-området til den i 1991 påbegyndte, uafsluttede litteraturhistoriske fremstilling *Anskuelsesformer*. Mylius anvender beskedent eller koket genrebetegnelsen »udflugter«, ligesom i undertitlen på en lignende, mindre bog, *Litteraturbilleder*, fra 1988.

Aage Jørgensen

Aage Henriksen: Litteraturen og hverdagens virkelighed. Forelæsninger på Københavns Universitet. Udgivet af Stig Toftgaard Andersen. Efterskrift af Erik Skyum-Nielsen. København, Museum Tusulanums Forlag 2021. 407 sider. ISBN 9788763546942407. Vejl. pris 299,95 kr.

At anmelde Aage Henriksens posthume forelæsninger er ikke bare ensbetydende med at vurdere et enkelt værk, det er også at anmelde en institution, for om nogen litteraturprofessor havde Aage Henriksen en status, der rakte længere end blot til en ledende titel på en uddannelsesinstitution. Jeg er så gammel, at jeg var studerende på Nordisk, KUA, mens Henriksen stadig underviste på stedet, men jeg har ikke overværet hans angiveligt legendariske forelæsninger. Dertil var der for meget kultstemning til mit temperament; omvendt kunne jeg ikke drømme om at frakende Henriksen-skolen betydning for dansk litteraturkritik. Aage Henriksen og hans mange elever har været indflydelsesrige, og min klare favorit i selskabet var den forrygende tekstanalytiker Klaus P. Mortensen. Man kan også dårligt undervurdere den betydning, som fx Erik A. Nielsen, Erik Skyum-Nielsen og Poul Behrendt har haft som selvstændige arvtagere, mens jeg har svært ved at se ånden fra Henriksen føres videre nu, hvor alle hans 'elever' (med og uden citationstegn!) er blevet pensionerede. En æra er ved at slutte.

Som Aage Henriksen foretrak litteratur fra det 19. århundrede, er professoren selv i dag et minde om tidligere tiders åndshistoriske litteraturkritik, som er gledet ud til fordel for en række mere formalistisk orienterede litteraturvidenskabelige tiltag eller mere nøgterne teksthistoriske tendenser. Genève-skolen havde, som Jan Rosiek bemærker i sin præsentation af Aage Henriksen i *Spring* nr. 51 (2023), en vis fællesmængde med danskerens hjemmeproducerede Goethe-forankrede eksisten-

tielle litteraturopfattelse, ligesom der er affinitet til Gadamer, hvad der sandelig også fremgår af *Litteraturen og hverdagens virkelighed*, men fra og med strukturalismen, poststrukturalisme, new historicism und so weiter er Aage Henriksen blevet overhalet, hvilket ikke betyder at der ikke er indsigter eller fagligt stimulerende forestillinger om spændingen mellem (fin)litteratur og hverdagsvirkeligheden at hente hos den afvigende hermeneutiker. Nutidens højere læresteder har heller ikke længere plads til elitære personer, og Henriksens smalle men dybe forskningsprofil harmonerer ikke specielt godt med et moderne omstillingsparat universitet.

Mine overvejelser over bogen og forfatteren falder i flere afdelinger. For det første kan jeg konstatere, at det er kompliceret at forholde sig til fænomenet Henriksen, dels fordi den personlige dimension ikke kan sættes i parentes, dels fordi faglig kritik leveret af litteratur udenfor Henriksen-skolen er tidstypisk afvisende. Personspørgsmålet og den kritiske refleksion bliver filtret ind i hinanden, eller man kunne sige, at den faglige kritik bliver ultimativ, fordi den også virker personlig. Jeg har fundet et lille udvalg af kilder: De to første er eksplicit kritiske, den tredje er derimod både anerkendende og undvigende, mens den sidste er familiær og nær. Den første er dels Jette Lundbo Levy, dels Jørgen Holmgaard og Ralf Pittelkow, som i starten af 1970'erne havde et konfrontatorisk opgør med Henriksen. Den tredje er Niels Barfoed, som i sine seneste erindringer, *Først nu. Livsstykker* (2023) tegner et portræt af Henriksen primært som guru. Den fjerde er indlysende at inddrage, nemlig sønnen Morten Henriksens bog *Bag Blixens maske. Min far, mig selv og månefruen. Samtale med Aage Henriksen* (2010).

For det andet vil jeg liste nogle elementer i Henriksens litteratursyn, der for mig at se kalder på at blive diskuteret. For det tredje, og det står lidt i modsætning til den skeptiske approach, vil jeg forsøge at rekonstruere de bærende idéer hos Henriksen, som de fremstår i forelæsningsrækken, suppleret med forskellige essays og værker som *Kierkegaards romaner* (1954/ 1969), *De ubændige. Om Ibsen, Blixen, hverdagens virkelighed og det ubevidste* (1984) og *Litterært testamente. Seks kapitler om kærlighed* (1998).

Stemningen på lærermøderne på Nordisk, Københavns Universitet, må i 1970- og 80'erne have været mildest talt betændt at dømme efter Jette Lundbo Levys polemiske »Traditionens guru eller drifternes politik«, trykt i *Vindrosen* nr. 6, 1970, der er en lang kritik af Aage Henriksens virke og skrift. Kollegaen karakteriseres som en guru, der ser »bestemte værdier i litteraturen og (vil) danne mennesker ud fra det litterære menneskebillede« (Levy 1970: 59). Hvad værre er, at denne approach er lig med, at læseren »skal underkaste sig deres [guruernes] magt og magtfuldhed og blive vis«, medmindre man »kan forsage visdommen og se dem udefra som med- eller modspillere i det fælles spil«. Tilsyneladende er der altså en

vis imødekommenhed, men den er behersket, fordi litteraturvidenskabelige principper erstattes af projektioner: »Den fuldstændige indlevelseshetode, betinget af kritikerens given sig hen til et litterært værk og derigennem til de dybest liggende menneskelige erfaringer, ser uskyldig ud ved den nærhed den frembringer, men den opnår denne autenticitet på bekostning af den kompleksitet af nærhed og fjernhed, som fremkommer ved, at de indre sjælelige erfaringer i et litterært værk samtidig er et forløb i et litterært og sprogligt system« (Levy: 60). Problemet er, at Henriksens intentionalitetslæsninger mangler distance, de mangler sans for det litterære sprog, og de mangler blik for den sociologiske og materielle kontekst; til gengæld anskues det litterære værk primært ud fra en bestemmelse af drifternes hierarkiske ordning:

Der sker en løsrivelse fra almindelige sociale og psykologiske sammenhænge, men skabes en ramme med litterære og mytologiske konnotationer, en ramme som netop er fri for andet end typiske og dynamiske bestemmelser, og som derved kommer til at fungere som mulighed – oplevelsesmulighed – der kan fyldes af den læsende bevidsthed (Levy: 62).

Man kunne komprimere Levys kritik og sige, at hvor Henriksens analyse af kano-niske forfatterskaber sigter efter at pointere en drifternes vertikale organisering, der efterlyser Levy blikket for drifternes sociologiske horisontalitet i den historiske kontekst. Henriksen vil skrive en drifternes *poetik*; Lundbo Levy derimod vil have en drifternes *politik*. Hvis Jette Lundbo Levy virker kompromisløs, er distancen endnu mere udtalt i de to litteraturvidenskabsforankrede Jørgen Holmgaard og Ralf Pittelkows 'dialog' med Henriksen. Året efter Lundbo Levys artikel blev offentliggjort, kunne man i tidsskriftet *Poetik* nr. 4 1971 læse deres artikel »Samfundspleje eller sjælepleje«, der er en analyse af Hans Kirks *Fiskerne*, vel at mærke baseret på en kritik af den udlægning af romanen, som man kunne læse i Aage Henriksens *Gotisk tid* (1971). De to litterater går til stålet og spørger til Henriksens metode:

Som generelt problem i forbindelse med Aage Henriksen står man over for, at han ret konsekvent undlader at oplyse om den præcise oprindelse og beskaffenhed af det begrebsapparat han anvender. Selv om der tilsyneladende ikke er tale om et beskrivelsessystem, som er definabelt og sammenhængende (og hvad der ellers i forskellige videnskabsteorier opstiller som krav), så aftegner der sig alligevel i hans tekster et begrebsapparat, som i forhold til emnet principielt har samme status som et 'videnskabeligt' beskrivelsessystem (Holmgaard og Pittelkow: 2).

Man bemærker citationstegnet omkring videnskabeligt.

Hvis læseren ikke skulle vide det, kan jeg fortælle, at kampen om at opnå litteraturfagligt hegemoni var manifesteret mellem litterater fra Dansk og Litteraturvidenskab fra og med 1970'ernes, og udfaldet mod Henriksen skal nok også ses i lyset heraf.

Præmisserne og betingelserne for Henriksens litteraturbeskrivelse er mangelfulde, underbelyste – det er det første kritikpunkt i artiklen. Det andet er despekten over for Henriksens tilslutning til dannelsesstanken, fordi den her bliver set som apologetisk over for den gamle hierarkiske orden, en reproduktion af den eksisterende erkendelsesform og dermed den eksisterende samfundsformation. Drifternes poetik har som endemål en tilpasning til traditionen, ikke et opgør med den.

I 1968 var Aage Henriksen blevet professor på Dansk, angiveligt også fordi mange studerende ønskede det sådan. Få år efter var tidsånden blevet splittet og med 1970'ernes materialistiske og strukturalistiske tilgange til litteraturkritik, kom Henriksen i defensiven. Hvad var hans metode og kunne den leve op til kravet om reliabilitet? – sådan lød de anfægtende spørgsmål, og Henriksen kredser selv flere gange i forelæsningsrækken om det metodiske. Man kan så diskutere om svarene imødekommer Holmgaard, Pittelkow og Levys kritik.

Niels Barfoed var i lighed med Jette Lundbo Levy kollega til Aage Henriksen, men i modsætning til Levy mere positivt stemt, hvilket fremgår af et par tekster i *Først nu*. To træk skal fremhæves. Dels at Barfoed leverer et afmytologiserende portræt. Den 'store og mærkelige ånd' overrasker ved at være jordnær og jævnt utilfreds: »Jeg troede ofte, han blev gladere for noget godt, der overgik ham, men sådan var han ikke. Jeg tror ikke engang, Karen Blixen kunne gøre ham glad. Altid lidt nå-agtig« (Barfoed: 35). Udgangen af portrættet har imidlertid en markant drejning: Øjensynlig var Henriksen, når han en sjælden gang røg, en intens cigaretryger, hvilket leder Barfoed frem til følgende konklusion: »Men han havde altid lignet et menneske, der havde truffet nogle fortvivlet uomgørlige valg – eller de havde truffet ham. Jeg ængstes ved at tænke på ham« (Barfoed: 36). Barfoed har diskret undladt at slutte sætningen med et udråbstegn.

Senere dukker Henriksen op i en tekst om danske intellektuelle guruer. Der er tre af slagsen, Aage Henriksen, Peter Seeberg og Villy Sørensen: »Guruen har overtalelsesevne. Overtalelse kan vel at mærke også ske ved tavshed og taktisk fortielse – her var Aage Henriksen om nogen eksemplet« (Barfoed: 53).

Et sidste, længere citat antyder Henriksens karisma og evne til at få elever: »Jeg tror, Aage Henriksen var den af de tre, som var sig sine dragende evner mest bevidst. De spændinger, som udviklede sig fra ham og omkring ham, var ikke til at tage fejl af, og han måtte nødvendigvis vide om dem, eftersom de kunne medføre

sociale problemer. Der var mange, der skulle holdes til ilden eller selv bad om det. Der var dem, der i længden ikke tålte hans stråler og måtte unddrage sig dem, hvis de kunne. Atter andre fik han i en grad videregivet et stort og sammenhængende billede af menneskets indre opbygning og vækstmuligheder, så de vågnede og blev produktive, mere eller mindre i 'i hans ånd', men ikke nødvendigvis og ikke resten af livet« (Barfoed: 54).

Der er utallige litterater, som man (heldigvis) forholder sig til alene gennem deres skrifter. Der er få litterater, som man skal ad den biografiske omvej for at omfatte. Aage Henriksen som person og som litterat hænger angiveligt sammen som to sider af samme sag, derfor har jeg trukket Niels Barfoed ind, og når man læser Henriksen, er det evident, at han selv konverterer sine livserfaringer til litteraturkritik. Et par rammende citater: I kapitlet »På Rungstedlund« fra *De ubændige* hedder det »jeg kom til at opleve hende [Karen Blixen] som mit eget væsens gåde« (Henriksen 1984: 120) og videre i samme ånd, her om litterære værker: »Man siger om visse værker, at de er som spejle, det eneste man kan finde i dem er sig selv« (: 120), hvorfor følgende formulering fra samtalebogen ikke kommer som nogen overraskelse: »Al min erkendelse er et forsøg på at forstå, hvad Karen Blixen har gennemlevet« (Bag Blixens maske: 73). Unikke oplevelser (Karen Blixen der engang forvred et nakkeled på Aage Henriksen med fatale fysiske følger for litteraten) afføder unikke litteraturanalyser, som de færreste (om nogen overhovedet) kan gentage og nå frem til samme resultat.

Det karismatiske fremgår med al ønskelig tydelighed af en af eleverne, Bo Hakon Jørgensens, apologi i *Spring* nr. 51: »Sådan som Aage Henriksen fremstod såvel i tekst som i forelæsning, så var der en kunstnerisk glans over ham, som nogen kaldte 'forførende', andre foragteligt kaldte 'sjælepleje i stedet for samfundskritik« (Jørgensen 2023: 169). Og hvis litteraten kunne spejle sig i Blixen, kunne man med en analogi slutte, at de studerende i lokalet kunne spejle sig i Henriksens talestrøm, hvis vi skal tro øjenvidnet Bo Hakon Jørgensen, hvad jeg er tilbøjelig til: »Han kunne tilrettelægge historier om deres [forfatternes] liv og værk, så de næsten foregik i en selv, og man blev selv til, ved at læse om de store forfattere« (Jørgensen Ibid.).

Jette Lundbo Levy og andre efterlyste et stringent, distanceret litteraturvidenskabeligt begrebsapparat hos Henriksen; man kunne også have anfægtet den personlige forankring, at man ikke kan adskille manden fra det, der skal analyseres. Den personlige litteraturkritik har så at sige det problem, at den partout bliver et personspørgsmål. Den problemstilling accentueres i og med at den erkendelse, som Henriksen promoverer, har en eksklusiv karakter.

Per Øhrgaard taler således i sin anmeldelse i *Kritik* nr. 32 (1974) af Henriksens artikelsamling *Den intellektuelle. Artikler 1964-74* om at kritikerens fokus

på personlighedens vegne resulterer i »en vis isolationisme« (Øhrgaard: 136). Det hedder desuden »håndfast sagt: Aage Henriksens analyser kan true med at tage deres tilflugt til et personligt univers, som ikke er tilgængeligt for andre« (: 138). Jeg vil senere uddybe det aspekt, men det famøse ved at anmelde Aage Henriksen ligger blandt i at et indlæg meget let reduceres til at blive et partsindlæg. Kritikeren deler vandene: Enten er du med (guruen) eller også er du imod. Den dikotomi er ikke den bedste betingelse at bedrive litteraturkritik på. Jeg vil ikke desto mindre forsøge, men først dog en række anfægtende spørgsmål til Henriksens videnskabelige metodik for sådan tænker den akademiske institution: man skal altid teste de analytiske resultater og vurdere om teorierne holder ved nærmere eftersyn.

Lad det være sagt på forhånd: Der er forelæsninger, eller kapitler om man vil, som jeg synes er fagligt givende og vidner om en raffineret sans for strukturelle forhold i litteratur. Der er fx et par Blicher-læsninger som er skarpe og givende. Her inddrager Henriksen, hvad der ellers hører til sjældenhederne, andre litterære analyser, om end det sker lettere skødesløst eller kursorisk.

Helt banalt savner jeg under læsningen en både mere systematisk og bredere tilgang, hvor alternative udlægninger indtænkes i fremstillingen. Det vil styrke argumentationen, vel at mærke i de kapitler der decideret er helliget litterære tekster; i de kapitler, der kredser om det hverdagslige, er horisonten noget bredere, mere inkluderende, om end også her med fokus på kilder der ideologisk og holdningsmæssigt 'svinger' med Aage Henriksen. Det gælder ikke mindst referencen til en af 1970'ernes store akademiske hits, Peter Berger og Thomas Luckmanns *Den samfundsskabte virkelighed* (1966/ 1972), der dukker op mange gange i *Litteraturen og hverdagens virkelighed*, ligesom bogen er helt central i kapitlet »Hverdagens virkelighed« i *De ubændige*.

En forelæsning drejer sig om Villy Sørensen og dennes »Et ukendt træ«, som vitterlig ikke siger Henriksen noget som helst interessant. Spørgsmålet er så, hvem det siger mest om. Brutalt sagt formår Henriksen ikke at se kvaliteterne hos Sørensen, fordi han ikke kan spejle sig i Sørensens ironi. Henriksen er vedvarende optaget af de eksklusive forfatteres gestaltning af motiverede handlinger (og deres beslægtethed med individernes motiverede handlinger), men hvis denne kobling ikke er til stede, står Henriksen af: »Hvis en forfatter ikke på en tilstrækkelig måde vil begrunde over for mig, at hans gåder er værd at løse, lader jeg bare være med at løse dem« (Henriksen i *Litteratur og hverdagens virkelighed* s. 227). Hvordan ville en litterær universitetslærer reagere, hvis en studerende i dag skrev noget tilsvarende som begrundelse for ikke at gå analytisk dialog med teksten?

Jeg har også noteret en anden flothed, som intentionelt er ment som en indrømmelse: om inddragelsen af videnssociologisk og hermeneutisk litteratur hedder

det, »at jeg har gjort, hvad jeg kunne, for at forstå de bøger, jeg kommer til at gennemgå og sammenfatte, men at jeg har måttet afstå fra skaffe mig et autentisk forhold til den tradition, som disse forfattere står i, ikke sådan at jeg ikke som andre har hørt om Kant, Hegel, Husserl og Heidegger før, men jeg har læst dem sådan som de fleste andre, dvs. ikke ret meget, og jeg kommer til at tage dem for pålydende, sådan som der står om dem i bøgerne« (Henriksen 2021:265). En dristig indrømmelse, må man sige. Man kan ikke beskyldte Aage Henriksen for at bluffe, men hvis det går an, at professoren nonchalant har læst i faglitteraturen, hvordan skal man så motivere de studerende til at nærstudere pensum? Ærligheden går kun an, fordi den kommer fra en autoritet, der hviler i sig selv. Og så sætter vi en parentes om en angiveligt deskriptiv læsemåde, der kan identificere tekstens 'pålydende' (men kan man virkelig læse Heidegger for pålydende?). Jeg ser for mig, at mange studerende med denne legitimering af en nonchalant tilgang (»ikke læst ret meget«) vil mene, at de tager teorierne for pålydende.

Min hovedanke er, at det er svært at legitimere en litteraturanalytisk praksis, der står og falder med om forskeren kan spejle sit værdisæt og menneskesyn i en tekst. Det kan gå lokalt, men ikke globalt og som et princip. Man kan ikke undervise i (dansk) litteraturhistorie med det udgangspunkt. Kan man tillade sig at være så eksklusiv, at man næsten udelukkende forsker i fiktive universer (kongerækken af forfattere udgøres af Goethe, Baggesen, Grundtvig, Blixen, Sophus Claussen plus det løse), som man ideologisk og individualpsykologisk er inderligt beslægtet med? Chancen for at teste det tekstanalytiske begrebsapparat og lade sig udfordre af andre tilværelsessyn misser Henriksen, i stedet bevæger han sig elastisk hjemmavant rundt i sin åndelige *comfortzone*. Bevægelsen er introvert, selvforstærkende og en moderne udfordring som Villy Sørensen afvises blankt. Så vidt jeg kan se, kunne Henriksen have fundet inspiration i en af hans kollegers samtidige udgivelser, Jørgen Bonde Jensen, der i 1978 udgav en stor bog om Villy Sørensen *Litterær arkæologi*, og selv om dette værk er læsninger af en anden samling Sørensen-tekster end den samling fortællinger, som »Det ukendte træ« stammer fra, ville det da alligevel være oplagt at gå i dialog med en, der repræsenterer en anden litterær faglighed.

Jeg tror ikke, at Aage Henriksen har gjort grundige studier i Karl Poppers teori om falsifikation. Han håndplukker sit empiriske materiale (okay, det er han ikke alene om!), og i tilfældet Blicher kan det ærgre, at Henriksen ikke inddrager »Sildig Opvaagnen«, der efter min bedste overbevisning må læses som et opgør med den kristendom, som på metafysisk vis efter Henriksens mening dominerer i andre af forfatterens noveller. Det uafklarede, spændingsfyldte, selvmodsigende hos Blicher kommer ikke med, og dermed bliver de to ellers så suveræne Blicher-analyser ikke helt retvisende.

Man ser alt for sjældent, at Henriksen lader sig *udfordre* af anderledes tænkende – eller at han tester sine egne resultater på tekster, som kunne trække i en anden retning. Aage Henriksen taler og tænker fortrinsvis i monolog og kun undtagelsesvis i dialog, hvilket selvfølgelig hænger sammen med det kultiske drag der er over mandens intellektuelle virke.

Jeg vil hævde, at Aage Henriksen ikke just kan karakteriseres som intellektuel nysgerrig, med mindre teorier og forestillingsformerne kan allokeres Henriksens eget tilværelsessyn og individualitetsforståelse. Til gengæld bruger han meget plads på at markere sit territorium, herunder at gentage sig selv, men som bekendt bliver et synspunkt, en udlægning ikke nødvendigvis mere rigtig af at blive repeteret. Mange gange hører vi om fx ‘inspiration’ og ‘detachment’ men snarere som variationer over et tema end en yderligere nuancering af begreberne, hvilket kan hænge sammen med undervisningskonteksten. Redundansen dukker også op, når det er de samme citater fra andre kilder, vi får igen og igen. Jeg er sikker på, at Henriksen har læst flere af Freuds værker, men hvorfor udfolder han så ikke den viden, viser med flere nuancer, hvorfor Freud tager fejl i sin udlægning af det ubevidste, som Henriksen igen og igen vender tilbage til uden, at begrebet står lysende klart i forelæsningerne? I parentes bemærket er Henriksens refleksioner over det ubevidste mere overbevisende formidlet i et langt kapitel i *De ubændige*.

Uklarheder i fremstillingen virker i øvrigt af og til tilsigtede; Aage Henriksen synes på linje med Torben Brostrøm at sværme for den indirekte meddelelse, en Kierkegaardsk arv. Det er med omverdenen, som det er med den litterære tekst: »Den indeholder et budskab, men det kan ikke siges at stå i teksten for enhver. Det gør den kun for dem, som er i stand til i sig selv og ved støtte af kunstnerens eller forfatterens pædagogiske greb at genskabe den verden, som teksten indeholder« (Henriksen 2021: 61). Hvis den pædagogiske strategi er baseret på at ikke alt kommer frem på overfladen, må man forudsætte, at redegørelsen er redelig. Det er den selvfølgelig det meste af vejen, men symptomatisk nok er der et par steder, hvor Henriksens fremstilling tenderer stråmandsargumentation.

I et afgørende kapitel om fortolkningsteori lancerer Henriksen med reference til en yngre sprogkollega, John E. Andersen, en principiel og afgrundsdyb skellen mellem henholdsvis konstituerende og spejlende tekster (også benævnt som henholdsvis bevidst og ubevidst). De første er de bedste, det sidste er derimod problematiske: »Konstituerende må betyde tekster, som sætter en given mening ind, som et subjekt er ansvarligt for, og som har indflydelse i det omfang, subjektet selv har indflydelse, mens de spejlende vil sige, at tekster uden videre uden hensyn til den bevidsthed, som producerer dem, refererer, optager tilstande i omverdenen, som de så kommer til at give« (Henriksen 2021: 149). Med andre ord er de kon-

stiterende tekster bærer af en autoritet og rummer en fortolkende instans, mens de førerløse spejlende svæver i vinden, samtidig med at de er blot og bart aftryk af det samfundsmæssige – sådan mener jeg, Henriksen opfatter modsætningen, selv om det ikke siges klart. Han anfører et Foucault-citat, der handler om at overflødig gøre ideen om mennesket i forskning og tænkning, og i forlængelse heraf kommer en nødtørftig henvisning til en rivaliserende, ny tradition, nemlig Peter Madsen og Torben Grodal, der angiveligt i *Tekststrukturer* (1974) sammentænker strukturalisme, marxisme og freudiansk psykoanalyse. Jeg er så i tvivl om Aage Henriksen vitterlig har læst modpartens skrift, eftersom han for det første siger, at *Tekststrukturer* er redigeret af Madsen og Grodal, der dog har skrevet de første 230 sider af bogen, mens resten af bogen er et 50 siders uddrag af Propps *Eventyrets morfologi*. For det andet er Madsens og Grodals fremstilling i langt overvejende grad en introduktion til A. J. Greimas' strukturelle semantik og specifikt tematisk og narratologisk tekstanalyse.

I 1970'erne var ideologikritikken i offensiv, Henriksen i defensiv men selv om man er presset, giver det bedst mening at gå nuanceret til værks. Vist lå det i kortene, at ideologikritikken pointerede, at mange (men jo ikke alle) litterære tekster havde en samfundsmæssig indebyrd, men det betød ikke partout, at tekster var de rene afspejlinger. Litteraturen og forfatterne kunne også være korrektiver til det samfundsmæssige, hvad Peer E. Sørensen fx havde vist i *H. C. Andersen & Herskabet. Studier i borgerlig krisebevidsthed* (1973). Man skal være præcis, også når det handler om ens faglige og ideologiske modstandere. Det er Henriksen ikke her, men til hans forsvar skal det med, at det er sjældent, at han beflitter sig med at forholde sig eksplicit til andre traditioner end dem, han selv skriver sig ind. Hvis det ellers er noget forsvar.

Det afgørende spørgsmål er, om Aage Henriksen er en god tekstanalytiker. Det er et malplaceret spørgsmål(!), for selvfølgelig er han det. Udlægninger af Goethes virke og tekster, udredningen af Søren Kierkegaards fiktionstekster, af Sophus Claussens forfatterskab er alle meget givende. Men har Aage Henriksen en fagligt facetteret tilgang til fiktionslitteraturen? Der er det enkle svar – nej, det har han ikke, eftersom det gang på gang er det samme greb, der advokeres for, nemlig kompositionsanalysen, der 'tilfældigvis' går fint i spænd med den individuationspsykologiske approach som Aage Henriksen selv er hjemme i. Med en vis – men også kun en vis – tøven inddrages esoteriske og spirituelle traditioner (frimurervæsenet og Rudolf Steiner fx – se fx i *Litterært testamente. Seks kapitler om kærlighed* (1998)), som ingen andre indenfor litteraturvidenskaben beskæftiger sig seriøst med.

Der er metodisk og teoretisk meget langt fra Rita Felski, Toril Moi, Franco Moretti, Andreas Huyssen og Anders Engberg-Petersen til Aage Henriksen. Er det en uretfærdig sammenligning? Måske. Men det er også symptomatisk, at den sene

Henrik Ibsen og Sophus Claussen er det mest moderne Henriksen finder værd at beskæftige sig med, hvis vi fraregner den usamtidige Karen Blixen, som kritikeren havde denne eksklusive relation til. Og den sublimeringspsykologi, som er et fikspunkt i Henriksens verdensbillede, tilhører det 19. århundredes borgerlige socialkarakter.

Aage Henriksen stoppede sit virke på Nordisk, Københavns Universitet i 1990, så der var da rimelig med tid til at se samtiden i øjnene og lade sig intellektuelt udfordre af den, eller teste om individuationspsykologien nu også sætter sig igennem i andre forfatterskaber end Henriksens foretrukne. Ganske vist hævder han tidlig og sent, at helten Ibsen sammenfatter tendensen i bestemt form i tiden, hvorfor Henriksens kompositionsanalytiske teori blotlægger »en erkendelseskritik af radikal natur«, som det lyder i essayet »Det borgerlige oprør« fra 1974, trykt i *Kritik* nr. 32 (Henriksen 1974: 18) og som der også henvises til i forelæsningerne. I »Det borgerlige oprør« hedder det sammenfattende: »Det er en kendt sag, at disse forfatterskaber [Blixen og Ibsen, ES] i sig selv kan være noget skræmmende og blander tale og tavshed på betænkelig vis, men der er det positive, befriende ved dem, at i dem bliver en stivnet kultur atter flydende. De udspringer af en praksis, som er gennemtænkt liv og hverdag« (Henriksen 1974: 19). Det er på ultrakort form, hovedtanken i hele forelæsningsrækken.

Konkret er *Litteraturen og hverdagens virkelighed* brudt op i fire dele. Forelæsningerne blev afholdt i 1976, 1977, 1978 og 1980, og de fire deloverskrifter lyder »Videnssociologiens religionsbegreb«, »Noveller og hermeneutik«, »Erkendelse og interesse« og et appendiks med titlen »Videnssociologiens religionsbegreb. Introduktionsforelæsninger«. Rækkefølgen er slavisk kronologisk, bortset fra appendikset, der faktisk rummer de allerførste forelæsninger, så jeg har svært ved at se, hvorfor de skal anbringes sidst i bogen. I første del får vi analyser af Thomas Kingo, Blicher, Grundtvig, Sophus Claussen, to forelæsninger om Søren Kierkegaard (såvel *Forførerens Dagbog* som *Frygt og Bæven*), hele to forelæsninger om Henrik Ibsen og det 19. århundrede, samt forelæsninger om henholdsvis »Ubevidsthedsbegrebet« og »Fortolkningsteorier«. I anden del er der to Blicher-analyser (af henholdsvis »Marie« og »Skytten paa Aunbjerg«) foruden Villy Sørensen-afvisningen og en analyse af Bangs klassiker »Irene Holm«. I tredje del, »Erkendelse og interesse« er der en forelæsning om »Den litterære institutions tilblivelse«, om »Illusionsproblemet«, om »Frimurerritualen, Rudolf Steiner og Goethes *Das Märchen*«, og den sidste forelæsning peger evident frem mod kapitler i *Litterært testamente*. Endelig er der i denne tredje del af bogen atter to forelæsninger om Ibsen (henholdsvis om »Fruen fra Havet« og »Bygmester Solness«), og jeg overrasker næppe nogen ved at sige, at forelæsningerne pointer om

den norske forfatter samstemmer i den grad med det lange kapitel om selvsamme forfatter i *De ubændige*.

For inkarnerede læsere af Aage Henriksen er der altså ikke mange nye synspunkter og fortolkninger at hente i den posthume udgivelse. Men den er selvfølgelig vigtig alene af den grund, at den talende er den autoritative professor, og at teksten (der er møjsommeligt transskriberet af udgiveren Stig Toftgaard Andersen) dokumenterer Henriksen som velforberejdet og veltalende pædagog. Jeg har svært ved at se for mig andre litterater være så tjekkede som forelæsere som Aage Henriksen, og det er nok en af de andre grunde til studentertilslutningen. Man bliver ledt igennem et kompliceret stof, både med ført hånd og med højt til loftet.

En oplagt grund til populariteten var vel også at Henriksen tilbyder en livsanskuelse og ikke bare litterære øvelser. Men hvad er det så han promoverer? Med det forbehold at jeg har svært ved at følge med, når Henriksen trækker personlige oplevelser med esoteriske kræfter ind – der er ganske enkelt mystiske spor i forfatterskabet, som jeg ikke har gehør for, for nu at sige det diplomatisk – har jeg konstateret, at der er tre indlysende søjler eller dimensioner som er vigtige.

For det første er det i min Henriksen-udlægning signifikant, at Søren Kierkegaards romaner er det historiske udgangspunkt. Det helt centrale greb er her forførelsen. For det andet er der ikke overraskende hele den komplekse teoridannelse om sublimeringen – både som den findes på et individualpsykologisk niveau og som den gestaltes litterært af de bedste, in casu Ibsen og Goethe. For det tredje er der koblingen til det hverdagslige, livsverdenen, der både er »den højeste, underste, eneste virkelighed« (Henriksen 2021: 60), den »hverdagens virkelighed er dér, hvor vi kan opnå, hvad der er at opnå, og det vi kan gøre inde i samfundet, i vores intime liv og i de former, som digterne beskæftiger sig med: dem hvor man på en skjult måde søger sin private tilfredsstillelse under dække af sociale former« (Ibid.). Bemærk glidningen fra beskrivelse af det almene til det afvigende, der repræsenteres af kunsten, litteraturen som både er på linje med hverdagsmenneskets bevidsthed og foran det, i og med at fiktionen kan pointere denne dobbelthed mellem det tilpassede og den private tilfredsstillelse – to forhold der både udgør et hele og en modsætning. En modsætning som Henriksen finder igen og igen gestaltet hos Ibsen. Ovenstående citatet efterfølges nemlig af konstateringen: »Det er det, som jeg hos Ibsen har kaldt de dobbeltmotiverede udsagn, hvor man begrundet det, man vil, med nogle udtryk, som har social gyldighed, mens det, man vil, faktisk er et helt privat formål, svarende til Johannes Forførelserens adfærd hos Kierkegaard« (Henriksen 2021: 60).

I min læsning er koblingen tilbage til Kierkegaards forfører afgørende. Det er selvsagt halsløs gerning at rekonstruere hele det spil som Johannes og bag ham

Kierkegaard etablerer for slet ikke at tale om den massive faglitteratur om *Forførelers Dagbog*, men hvis jeg bare holder mig til Henriksen, så er distinktionen mellem den umiddelbare og den refleksive bevidsthed essentiel. Cordelia er objektet for Johannes' eksperiment; hun ledes intetanende frem mod en normoverskridende bevidsthed, men nydelsens umiddelbare domæne kan netop ikke forbindes med den refleksion over nydelsen, som hendes 'voyeur' evner. Det er kun forførelsen, der kan mestre dobbeltbevægelsen: »Refleksionsadfærd er resultat af en viljesindsats og afspejler en intellektuel plan, som tilsyneladende kan udformes helt uafhængig af de emotionelle tilstande« (Henriksen 1969: 18). Relationen mellem subjekt og objekt, forfører og den forførte er asymmetrisk, og det interessante er, at forførelsen udmærker sig ved at kunne trække driften tilbage, at kunne løfte sig op over det fysiske. Der er en diabolisk dialektisk sans hos Johannes, som kan føre mange steder hen.

Det slående er, at hos Henriksen sker der en analogisering mellem den mandlige forfører og den kunstner, der formår at sublimere og på den måde fortælle sandheden om det borgerlige individ. Forførelsen styrer, akkurat som teksten styrer – og et sted lyder den prægnante formulering: »Jeg har ingen metode. Teksten har, og det er den, jeg beskriver. Dvs. en tekst er organiseret, ofte med stor sindrighed« (Henriksen 2021: 360). Hvordan er det, man forfører og hvilke betydningsstrukturer genererer forførelsen? Hvordan kan forførelsen rumme både transcendens og fald? Hvordan kan den fysiske drift transformeres til åndelig energi? Disse spørgsmål er nøglen til Aage Henriksens litteraturvidenskabelige virke. Med og uden mandlig mystik, for hvis vi tager det biografiske udsagn om Karen Blixens hånd på litteratens nakke alvorligt, har forførelsens dramaturgi to fornemme repræsentanter, nemlig såvel Blixen som Søren Kierkegaard.

Sammenfaldet mellem Kierkegaards forfører og Henriksens metode ekspliciteres i følgende parafrase af *Forførelers dagbog*:

Sexologisk beror denne tekst utvivlsomt på en skæbnesvanger illusion. Som forførelsen selv siger med et Ovid-citat: 'Hvad der før var drift, er nu metode'. Den handler om en ekstrem udfoldelse af bevidsthedserotik, en utrolig vidtgående omdannelse af driftsmæssige impulser til forestillingsliv, men ender ikke desto mindre med, at forførelsen, da han har fået den stakkels Cordelia derhen, hvor han vil have hende, kan holde en strålende afslutning og samlejetriumf på det hele (Henriksen 2021: 48).

Det afgørende er forførelers ekstraviden, at den der trækker i trådene og drifterne har et højere refleksionsniveau og kan efter forgodtbefindende tilføre eller tilbagetrække driftsenergi.

I forelæsningsen om akkurat *Forførerens Dagbog* bliver det klart, hvordan forførelsens semantik er kompleks. For det første pointeres magtaspektet og marionetskuespillet. Johannes nyder de »spejlprocesser, som foregår mellem ham og Cordelia. Han ser sin tanke blive kød og blod i hendes væsen. Hun ser sin erotiske kraft synliggjort i hans væsen« (Henriksen 2021: 55). Men dette dukketeater og den forvandling, som den forførte undergår, skaber for det andet ravage i den sociale orden. Forvandlingen af Cordelia rykker den unge pige op med roden og ud af den fælles intersubjektive hverdagsvirkelighed. Pludselig blotter forførelsen et brud på det sociale individ, som aldrig er 100 % integreret. Den forførte manifesterer indre brudflader i den herskende orden; Henriksen taler om

den uhyre omfattende bevidsthedskontrol, som samfundet fordrer af os og som vi lærer at fordrer af os selv, samtidig fremkalder et brud, en udskilt sektion, som ernærer sig af det som Gehlen kalder 'følelsesstød', hvor instinktet bliver nedbrudt og hovedparten af vores adfærd er dikteret af sociale, sproglige, institutionelle ordninger, samtidig med at der udskilles en del af individet, som eksisterer på andre betingelser (Henriksen 2021: 46).

Hvor Henriksens fremstilling af hverdagsvirkeligheden gang på gang pointerer det fælles, retorisk ved hyppig brug af pluralis 'vi' (se fx forelæsningsen om »Afslutning på videnssociologiens religionsbegreb«), dér rummer forførelsen en anden og mindre tilpasset, artig historie (et 'følelsesstød'). Forførelsen generer altså en subvirkelighed udenfor den sociale identitet og intersubjektive forestilling om virkeligheden, nemlig »en uden for denne sammenhæng rækkende ikke-socialiseret del af individet« (Henriksen 2021: 45).

Ergo er det interessante for det tredje, at Henriksen bruger en stor del af sine forelæsnings på at kortlægge og beskrive den højeste og eneste virkelighed, hverdagsvirkeligheden, men det er afvigelserne fra den, hullerne i den, som er pointen. Det er forførelsen, og det er den sublime kunst, der løfter erkendelse frem. Den vertikale bevægelse trumfer den horisontale bevægelse. Kierkegaards (og vel også Blixens) forførelse dokumenterer, at den sociale orden og individernes mere eller mindre bevidste tilslutning til 'det sociale nomos': lov og ordensverden (: 188) er en udtalt bestræbelse, som Henriksen bifalder, men forelæsningsernes basale pointe ligger i bruddet med hverdagsvirkeligheden. Et brud der har to former, dels i den forførelse som virkelighedens mennesker udsætter hinanden for, dels i den bearbejdning af de konstitutionelle spændinger mellem bruderfaringer og den sociale orden, som kun de bedste kunstnere formår at gestalte, at kunne gøre »en stivnet kultur atter flydende«, som Henriksen skrev i »Det borgerlige oprør« (: 19). Det er i det, Henriksen omtaler som et lukket betydningsområde, de højeste

og dybeste sandheder om mennesket antydes, i det ubevidste og ikke mindst hvordan det univers gestaltes kunstnerisk.

Her er det afgørende at være opmærksom på den distance til den freudianske psykoanalyse, som Henriksen formulerer. Hvor Freud ser regressionen sejre, ønsker Henriksen (fx på linje med Jung) at pointere det progressive i den regressive bevægelse; at det ubevidste bliver transformeret, ja sublimeret som det sker i den kunstneriske skabelsesproces:

Her står vi over for en spænding mellem to kræfter, som har virket i al humanisme i de sidste 200 år: en frihedsbevægelse, der knytter sig til det, der lider, er undertrykt, forkvaklet og forpint af ikke at kunne udfolde sig, og så den modsatte vilje til at overvinde det menneskelige, at underordne og betvinge en driftsverden for at gøre sig fri til at handle i en mere omfattende forstand (Henriksen 2021: 139).

Hvis man skulle være i tvivl: det er den anden bevægelse kritikeren advokerer for. Han taler således om nytten i en forsagelsesfase i driftsforvaltningen, herunder angiveligt om »den tilbagestrømmende seksualitet, som er basis for så megen kunstnerisk udfoldelse« (: 141). Drifterne skal ikke frisættes, de skal derimod løftes op i anden potens. Bevægelsen er transcenderende, vertikal og sublimeringserfaringen udgår, som det hedder i *Litterært testamente*, fra »en overraskende personlig oplevelse og inddrager det metafysiske univers for at finde en forklaring« (Henriksen 1998: 19).

Paradoksalt nok opererer Aage Henriksen således med et dobbelt sublimeringsbegreb, eftersom sublimeringen på den ene side transcenderer dybt personlige oplevelser (Blixen i tilfældet Henriksen), mens digtningen qua dens kompositionsprincipper, der mimer individualpsykologien, på den anden side formidler »typer og typiske træk« (Henriksen 2021: 190). Det unikke værk rummer forførelsens høje refleksionsniveau, der indbefatter såvel det særegne som det almene; sådan er jeg tilbøjelig til at læse Henriksens beskrivelse af den kunst, der er rundet af Ibsen og Goethe:

Der er tale om en frigørelse til selvstændighed, at skille sig ud af et større legeme, få det på afstand og pludselig kunne se, hvad det er, man hidtil har været indordnet under. Det er befrielsen ved selvherredømme og suverænitet (...) en frigørelse, som på én gang er en værdifuld fornøelse ved at skabe selvbesiddelse, men samtidig begrænser én i forhold til den verden, som man tidligere var en del af og kun i et begrænset omfang har tilegnet sig som væsen (Henriksen 2021: 192).

Ingen er 100 procent socialiserede; der er altid sprækker i den sociale orden. Omvendt er vejen frem entydig: individet skal kunne sublimere og derigennem opnå selvkontrol. Det program gav mening i den borgerlige kulturs langstrakte etableringsfase. Jeg vil også tro at behovet for at kunne sublimere fortsat giver god mening for en kunstner eller en akademiker. Men jeg har svært ved at se, hvordan Aage Henriksens psykologiske program kan modstå presset fra det som Slavoj Žižek kalder »det obskøne overjeg«, der byder det moderne individ, at 'du må godt følge dine lyster' (drikke cola i en uendelighed, spise flødeboller fra Spangsborg osv.). I en modernitet hvor kødets lyster er synlige overalt, hvor psykosen er ved at have erstattet neurosen som tidens mentale sygdom, som Fredric Jameson overbevisende argumenterer for i *Postmodernism or, the Cultural Logic of Late Capitalism* (1991), bliver Aage Henriksens litteratur- og menneskesyn udfordret eller måske ligefrem i dobbelt forstand esoterisk. Og jeg har svært ved at se, hvordan det meningsfuldt kan appliceres på litteratur efter driftsfrisættelsen er blevet et dogme.

Erik Svendsen